

Ivo Perić

ĐURO PULIĆ KAO POLITIČAR I RODOLJUB

Tokom 19. stoljeća odvijala su se i na dalmatinskom tlu veoma značajna zbivanja, među kojima se najviše ističu ona koja su bila poticana potrebom ovdašnjih Hrvata i Srba da se — u duhu svojih nacionalno-političkih prava i težnji — organizirano odupiru tlačiteljskoj politici tuđinske vlasti. Kroz te otpore odvijao se i proces preporođanja narodne (hrvatske i srpske) svijesti na najširoj osnovi. Predvodničku ulogu u tim nacionalno-političkim zbivanjima u Dalmaciji imali su osvješteniji građani. Gotovo svaki dalmatinski grad imao je — u većem ili manjem broju — takve građane. Najistaknutiji politički borci iz redova tih građana duboko su se utkali u povijest svojega doba. Na njih, između ostalog, podsjećaju i pojedine gradske ulice, koje kasnije nazvaše njihovim imenima. Vidljivo je to i u Dubrovniku, u kojem jedna ulica nosi ime Đura Pulića.

Iako je Đuro Pulić obesmrtio svoje ime i spisateljskim doprinosima na području pedagogije i filozofije, njegovo je ime ipak kao političara i rodoljuba ostalo prisutnije i poznatije u povijesti njegova doba. Zadatak je ovog rada da prikaže Pulićevu aktivnost i zasluge kao političara i rodoljuba, a usput da podsjeti i na neke druge važnije momente iz njegova života. Takav historiografski portret bilo je nužno učiniti, i to ponajviše zato što Pulićev udio u političkim zbivanjima njegova vremena zavređuje i nalaže i zasebnu historiografsku obradu i što takva obrada, na temelju građe iz raznolikih dostupnih izvora, nije dosad izvršena.

Đuro Pulić je rođen 14. prosinca 1816. u Dubrovniku. Njegovi roditelji: otac Jakov i majka Marija (rođ. Katić)¹ imali su šestoro djece — tri sina i tri kćeri. Otac Jakov bio je obrtnik — postolar.²

¹ Historijski arhiv Dubrovnik (dalje: HAD), Matica rođenih (krštenih) u Dubrovniku 1816-1819, pod red. br. 90.

² *Slovinac* br. 25, Dubrovnik 1883, 395.

Uzdržavanje toliko brojne obitelji nije bilo lako. Đuro Pulić je već u osnovnoj školi iskazivao svoju marljivost i bistrinu, te je, kao odličan đak, nastavio školovanje u gimnaziji, u kojoj su poučavali skolopi. Po svršetku šestorazredne gimnazije u Dubrovniku (1832) dobio je stipendiju za nastavak školovanja u dvogodišnjem filozofskom liceju u Zadru da bi nakon završetka tog liceja (1834) produžio školovanje u zadarskoj bogosloviji, koju je završio 1838.³ Kroz tu bogosloviju prošli su mnogi Dalmatinci siromašnijeg porijekla, jer su školovanje i izdržavanje u njoj bili besplatni — o crkvenom trošku. Besplatnost školovanja i izdržavanja privukli su uglavnom u taj zavod i Đura Pulića, koji je — kao što je pokazao i kasnijim životom i radom — više želio djelovati kao profesor nego kao svećenik. On je imao priliku da upozna osnove pedagogije već u zadarskom filozofskom liceju, u kojem je pedagogiju predavao prof. Luka Torre.⁴ Pedagogiju je — kao nastavni predmet — slušao i u zadarskoj bogosloviji, jer se mislilo da je i bogoslovima, budućim svećenicima, prijeko potrebno poznavanje pedagogije, i to, između ostalog, i zbog obaveza koje su ih očekivale kao vjeroučitelje, pa i, dosta često, kao učitelje u njihovim župama.

Vrativši se u Dubrovnik (1838), Pulić je dobio mjesto tajnika Zavoda za potporu ubožnih svećenika, da bi — uz taj posao — održavao i sate privatne pouke za gimnazijalce.⁵ Tadašnji Dubrovnik bio je jedno od četiri sjedišta okružne uprave u Dalmaciji pod austrijskom vlašću. Grad, u kojem su, osobito među plemstvom, snažno živjele uspomene iz vremena kad je on bio centar male, ali samostalne države. Privredni život Dubrovnika — kao provincijskog grada — odražavao je razvojne teškoće i na području obrta i pomorstva i trgovine. Zbog toga je bio usporen i rast broja stanovnika u Dubrovniku. Prema popisu iz 1830. na području starog grada živjelo je 3166, na području Pila i Ploča 2509, na području Bosanke 63 i na području Gruža i Lapada 666, dakle — sveukupno 6.404 stanovnika.⁶ Tokom trećeg i četvrtog desetljeća postojao je osjetno življi promet u gradskoj i gruškoj luci, jer se kroz te luke pojačavao i uvoz i izvoz. Vrijednost razne uvezene i izvezene robe iz gradske i gruške luke u godini 1839. iznosila je 1,437.202 fiorina.⁷ U društvenom životu tadašnjeg Dubrovnika — pod utjecajem ideja ilirskog pokreta — nastajalo je

³ Kosto Vojnović, *Dr Juraj Pulić*, Narodni list (Dalje: NL) br. 43, Zadar 1883, 1.

⁴ Ljubomir Maštrović, 150 godina zadarske gimnazije, Zadar 1954, 34.

⁵ V. bilj. 3, isto, 1.

⁶ Historijski arhiv Zadar, Razni spisi Namjesništva. Sv. 21, g. 1831, VIII/9.

⁷ Šime Peričić, Prilog poznavanju pomorsko-trgovačkog prometa dubrovačkog okružja od 1815. do 1850. godine, Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku. Sv. XV—XVI, Dubrovnik 1978, 308.

određeno nacionalno-političko gibanje. »Danica ilirska« čita se i u Dubrovniku. U redovima njezinih suradnika ima i Dubrovčana, među kojima se osobito ističe Antun Kaznačić, koji se predstavlja kao »Ilir iz Dubrovnika«.⁸

Kakve je stavove iskazivao mladi i znatiželjni Pulić u to vrijeme — nije nam poznato. Antiaustrijska raspoloženja u stavovima dubrovačkih plemića i mnogih građana, kao i simpatije prema ilirskom pokretu, koje su gajili i javno ispoljavali ugledni Dubrovčani i iz redova plemstva i iz redova građanstva, dojmali su se sigurno i mladog Pulića. Tadašnji dubrovački biskup Giuriceo, upoznavši Pulićeve sposobnosti i vidjevši njegovu volju za daljnje školovanje, uputio je Pulića u studenom 1839. u bečki Augustineum da stekne i najviše svećeničko obrazovanje. Tu je Pulić 14. srpnja 1842. postigao i doktorat teologije.⁹ U njemu je i nadalje živjela želja da se bavi nastavno-pedagoškim radom. Zbog toga se natjecao za mjesto profesora vjeronauka i pedagogije na sveučilištu u Padovi. Između dvanaest kandidata, koji su nastojali dobiti to profesorsko mjesto, Pulić je imao najbolje uvjete, ali ipak nije bio izabran, jer padovanski biskup Farina, čija je riječ bila odlučujuća, »nehtjede tuđinca za profesora«.¹⁰ Padova se nalazila pod austrijskom vlašću — dakle u sklopu Austrijske Carevine. Iako je i Pulić, kao Dubrovčanin, bio podanik te carevine, na njega se ipak u Padovi gledalo kao na tuđinca. Ta ga je spoznaja morala potaći na razmišljanje, i to osobito sa stajališta stanja u njegovoj Dalmaciji, u kojoj su važne položaje u školstvu, sudstvu i osobito u upravi zauzimali mnogobrojni tuđinci i u kojoj je bio nametnut, kao službeni, i tuđinski, talijanski jezik.

Godine 1844. Pulić je ponovno u svom Dubrovniku. Obavljao je otada poslove bilježnika u biskupskom uredu i bio dijecezanski školski nadzornik za osnovne škole. Krug dubrovačkih iliraca u to je vrijeme još širi. Vođa ilirskog pokreta, Ljudevit Gaj, koji je 1841. boravio u Dubrovniku,¹¹ dopisivao se i s pojedinim Dubrovčanima, pripadnicima tog pokreta. Dubrovački ilirci pratili su i »Zoru dalmatinsku« — koja je 1844. počela izlaziti u Zadru — i surađivali u njoj. Đuro Pulić se nije bavio književnim radom, pa stoga nije surađivao ni u »Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj«, ni u »Zori dalmatinskoj«, ali je prijateljevao s dubrovačkim suradnicima tih časopisa i bio njihov politički istomišljenik.

⁸ *Danica ilirska* br. 35, Zagreb 1839, 137.

⁹ K. Vojnović, n. d., 1.

¹⁰ Isto, 1.

¹¹ Josip Bersa, *Dubrovačke slike i prilike (1800-1880)*, Zagreb 1941, 182.

Kad je dubrovački biskup Toma Jederlinić — sredstvima dubrovačke biskupije — osnovao 1846. dvogodišnji filozofski licej u Dubrovniku, Pulić je odmah postavljen za profesora u tom liceju.¹² Svršeni gimnazijalci, koji su željeli studirati na nekom sveučilištu, morali su prije završiti i taj licej, koji je do tada — u Dalmaciji — postojao jedino u Zadru. Filozofski licej bio je — prema tome — »spona između gimnazije i sveučilišta.«¹³ Učenik dubrovačkog filozofskog liceja, Ivan Stojanović, sjećajući se svojih đачkih dana iz tog doba, saopćio je da su on i ostali učenici osobito štovali profesora Pulića i mnogo se »veselili, kad bi došla njegova ura poučavanja«. Često bi, zaneseni Pulićevim predavanjima, prećuli školsko zvonce koje je podsjećalo na kraj nastavnog sata, te je ponekad — u takvim momentima — i školski podvornik morao pokucati na vrata učionice »da nam — kako veli Stojanović — prekine slatko uživanje«¹⁴. Pulićev ugled bivao je postepeno sve veći i izvan liceja i izvan dubrovačkog kulturnog kruga — među ostalim građanima Dubrovnika, koji su također znali cijiniti uzorno sposobne i uzorno marljive pojedince u svojoj sredini.

Događaji koji su se 1848. zbivali u Austrijskoj Carevini aktivirali su i Dubrovnik, grad na jugoistočnoj periferiji te carevine. On je stalno priželjkivao političke promjene u Carevini koje bi dovele i do njegova povoljnijeg položaja. Ideje slobode i narodnog jedinstva živjele su manje-više posvuda — među pripadnicima svih jedanaest naroda Austrijske Carevine. Vladajući vrhovi u Beču sputavali su te ideje apsolutističkim načinom svoje vladavine, ali i to sputavanje — s obzirom na otpore — nije se moglo trajno održati. Istog dana, 13. ožujka 1848., kad je izbila revolucija u Beču, Metternich — kao glavni provoditelj apsolutističkog režima u Austrijskoj Carevini, vidjevši nužnost sloma tog režima i osjetivši nesigurnost i za vlastiti život — dao je ostavku i morao emigrirati. Car Ferdinand, obuzet strahom, odmah se odlučio na napuštanje apsolutizma: ukinuo je cenzuru i dopustio osnivanje narodne garde, a potom — patentom od 15. ožujka 1848. — obećao ustav, zasnovan na liberalnim načelima. Careve odluke i obećanje, čim se za njih saznalo, izazvale su i u Dubrovniku prolom oduševljenja za dane i najavljene slobodštine.¹⁵ Već 1. travnja 1848. pojavio se u Dubrovniku list »Rimembranze della settimana« koji — između ostalog — donosi i proglase okružnog poglavara Karla Rosznera od 28. ožujka i općinskog upraviteljstva od 31. ožujka upućene

¹² Josip Posedel, Pedagoški i filozofski rad Dr Đura Pulića, Dubrovnik 1917, 4.

¹³ Lj. Maštrović, n. d., 37.

¹⁴ Ivan Stojanović, Najnovija povijest Dubrovnika. U: Ivan Kristijan Engel, Povijest Dubrovačke Republike, Dubrovnik 1903, 341-342.

¹⁵ Frano Kulišić, Iz godine 1848. u Dubrovniku (Preštampano iz »Dubrovnika«), Dubrovnik 1908, 2 i 3.

dubrovačkom građanstvu.¹⁶ Taj je list bio prvi politički list u Dalmaciji koji je počeo izlaziti nakon ukinuća cenzure.¹⁷ Na Placi — glavnoj dubrovačkoj ulici — postalo je veoma živo. Među uzvicima često se ponavljao uzvik: »Živjela sloboda!«¹⁸ Među pjesmama, koje je svirala gradska glazba, ponajviše se mogla čuti koračnica: »Mi smo braća Iliri«.¹⁹

U tom političkom gibanju bilo je i u Dubrovniku iskaza otvorene mržnje prema omraženim režimskim ljudima (kao što su bili činovnici, policijski agenti i žandari). Bilo je i istupa među pučkim masama, koji su odražavali i klasne stavove tih masa. Posvjedočuju to i pojedini fizički napadi, kad pripadnici puka istukoše neke »gospare«.²⁰ Plemići i bogatiji građani željeli su iskorištavati dane slobostine samo za isticanje nacionalno-političkih zahtjeva. Bili su protiv iskazivanja klasnih raspoloženja pučkih masa i tim protivljenjem nastojali osigurati nepovredivost svojih klasnih interesa. Takvim usmjerenjem kretalo se i pisanje u listu »Rimembranze della settimana«, u kojem se obrazlagala potreba međuklasnog mira i pokušavalo uvjeriti puk da su postojeće društvene razlike između bogataša i siromašnih, obrazovanih i neobrazovanih — prirodne, te da bi te razlike, kad bi se i ukinule, ponovno nastale.²¹ Plemići i bogatiji građani, imajući u vidu svoje interese i štiteći javni red uglavnom sa stajališta tih interesa, imali su u svojim rukama i općinsku upravu i narodnu gardu, a surađivali su i s područnim organima državnog režima.

Nacionalno-politički program dubrovačkih plemića i pretežnog dijela dubrovačke buržoazije: da se izbori doličnije mjesto hrvatskom jeziku u službenom životu Dalmacije i da se Dalmacija sjedini s banskom Hrvatskom — privlačio je Đura Pulića svom snagom. On nije bio član Općinskog vijeća, ali je to vijeće — u svom nastojanju da unaprijedi razne privredne djelatnosti u dubrovačkoj općini — računalo i na njegovu suradnju. Tako npr. kad je Općinsko vijeće na svojoj sjednici od 11. travnja 1848. biralo komisije za unapređivanje tih djelatnosti, na čelo prve komisije za bogoštovlje i nastavu izabralo je Đura Pulića.²² Nakon prestanka izlaženja lista »Rimembranze della settimana«, za koji je Ivan August Kaznačić kazao da nije ipak zadovoljio potrebe političkog trenutka jer da je bio »periodico improvisato« i »senza precisa tendenza«,²³ nastojalo se pokrenuti novi list u Dubrovniku

¹⁶ *Rimembranze della settimana* no. 1, Ragusa 1848, 7 i 8.

¹⁷ Vinko Kisić, *Osvit i Dalmaciji* (Preštampano iz »Obzora«), Zadar 1909, 3.

¹⁸ J. Bersa, n. d., 186.

¹⁹ Isto, 188.

²⁰ Isto, 186.

²¹ *Rimembranze della settimana* no. 3/1848, 20.

²² Isto, 19.

²³ I. A. Kaznačić, *Alcune pagine su Ragusa*, Ragusa 1881, 65.

pod imenom »L' Incerto«. U najavi tog novog lista, među njegovim mogućim suradnicima, naveden je i Đuro Pulić.²⁴ Kako nastojanje oko pokretanja tog lista nije dovedeno do kraja, nekoliko istaknutijih Dubrovčana, kao što su bili Miho Klaić, Niko Veliki Pucić i brat mu Medo, Antun Kazali, Ivan August Kaznačić, a među njima i Đuro Pulić,²⁵ pokrenuli su list »L' Avvenire«, čiji je prvi broj izašao 5. kolovoza 1848.

Kao »Foglio settimanale economico-politico letterario e commerciale« — kako mu je stajalo u podnaslovu — »L' Avvenire« je bio za ono vrijeme poprilično ugledan list, znatno sadržajniji i politički određeniji nego što je bio njegov prethodnik »Rimembranze della settimana«. Izrazito se zauzimao za sjedinjenje Dalmacije s bansom Hrvatskom i oštro napadao protivnike tog sjedinjenja. Otvoren i oštar ton sadržavali su i razni drugi napisi. Među njima se osobito isticala rasprava Đura Pulića koja je izlazila u nastavcima pod naslovom: »Sul progetto dei principi fondamentali del sistema dell' istruzione pubblica in Austria.«²⁶ U toj raspravi je Pulić izložio nepoštednoj kritici osnovna načela javne nastave u Austrijskoj Carevini dokazujući nužnost promjena i na tom području. U svojim stavovima — i sa stručno-pedagoškog i sa društveno-političkog stajališta — on je nastupao uvjerljivo, snagom argumenata. Bio je, očito, već tada »jaka, izgrađena ličnost«.²⁷

Među dubrovačkim intelektualcima Pulić je zauzimao istaknuto mjesto. Najviše se družio s Nikom Velikom Pucićem i Ivanom Augustom Kaznačićem. Kad je 1848. došao u Dubrovnik pjesnik Petar Preradović i tu se oženio s Pavicom de Ponte »koju bješe zavolio za svog boravka u Zadru«,²⁸ među njegovim dubrovačkim prijateljima, s kojima se družio, bio je i Đuro Pulić.²⁹

Pulić je štovao Preradovića, i to ponajviše kao pjesnika koji piše hrvatskim jezikom. Sâm Pulić, međutim, nije pisao svoje članke hrvatskim već talijanskim jezikom, jer se tim tuđinskim jezikom, kojim je stjecao obrazovanje počev od osnovnoškolskih klupa, kojim je tada predavao u filozofskom liceju kao profesor i na kojem je pratio stručnu literaturu, lakše i bolje izražavao. Kad je Matija Ban kao urednik almanaha »Dubrovnik cviet narodnog književstva« predstavljao tadašnje Dubrovčane koji pišu svojim materinskim jezikom, naveo je i nekoliko Dubrovčana, a među njima i Đura Pulića, koji se bave »raznim naučbenim strukam« i koji »pišu na jeziku italianskom«.³⁰ Pulićev primjer bio je i izra-

²⁴ Stijepo Obad, Jedno sporno pitanje oko izlaženja lista »L' Incerto« u Dubrovniku, č. »Dubrovnik« br. 4/1968, 133.

²⁵ J. Bersa, n. d., 191.

²⁶ *L'Avvenire* no. 12-17, Ragusa 1848.

²⁷ Albert Haler, *Novija dubrovačka književnost*, Zagreb 1944, 114.

²⁸ J. Bersa, n. d., 189.

²⁹ Ivan Stojanović, n. d., 341.

³⁰ Matija Ban, Uvod — »Dubrovnik cviet narodnog književstva«. Sv. II. za g. 1850, Zagreb 1851, 3.

zito paradoksalan. Kao zagovaratelj narodnih interesa slavenske većine u Dalmaciji i pristaša težnje za sjedinjenjem Dalmacije s banskom Hrvatskom, dakle kao politički djelatnik, Pulić je volio svoj materinski, hrvatski jezik i želio da taj jezik dobije što svestranije pravo upotrebe u javnom, službenom životu na dalmatinskom tlu. Međutim, kao spisatelj, on je — zbog navedenih razloga — preferirao talijanski jezik.

Četrdesetosmaške nacionalno-političke težnje u Austrijskoj carevini zbog učvršćenja i pobjede reakcije nisu mogle biti nastavljene. Ustavotvorna skupština, koja je zasjedala u Kromerižu, bila je — odlukom cara Franje Josipa I — raspuštena 7. ožujka 1849.; prije, dakle, nego što je izglasala svoj ustav. Na snagu je stupio ustav, koji je oktroirao car, ali po svemoćnom držanju vladajućih vrhova bilo je očito da će prividno ustavno stanje biti uskoro zamijenjeno novim, otvorenim apsolutizmom. Režimu nepoćudni politički listovi našli su se pod teško izdrživim pritiskom i morali su se gasiti. Dubrovački tjednik »L' Avvenire« prestao je izlaziti već 31. ožujka 1849. Njegovi pokretači i suradnici, među kojima i Đuro Pulić, zadržali su svoje političke poglede i želje, ali ih više — u novonastalim prilikama — nisu mogli javno iznositi.

Filozofski licej, u kojem je Pulić predavao, djelovao je još samo u školskoj 1848/49. godini. Prema reformi gimnazijskog obrazovanja gimnazije su od šestorazrednih trebale postati osmorazredne obavezne ustanove. U Dubrovniku je taj reformski zahtjev primijenjen u šk. 1849/50. g. i to tako što su svršeni đaci VI. razreda nastavljali školovanje u VII. razredu, a svršeni učenici I. godišta filozofskog tečaja u VIII. razredu. Pulić je od tada postao profesorom dubrovačke gimnazije,³¹ u kojoj je predavao vjeronauk, povijest, zemljopis i prirodopis.³² Njegov učenik Kosto Vojnović, budući odvjetnik, političar, sveučilišni profesor i pravni historičar, isticao je kasnije, u svojim sjećanjima, da je »imao sreću biti Pulićevim učenikom«. Pulić je — prema Vojnovićevu saopćenju — raspolagao »čarobnom rječitošću« i velikim znanjem. Nastojao je svojim đacima u obrazovnom smislu otvoriti što šire spoznajne vidokruge, a u odgojnom pogledu — »oplemeniti im srce i obrazovati značaj«. ³³ Uz direktora gimnazije Tomu Tvrtka Pulić je u nastavničkom vijeću dubrovačke gimnazije bio najugledniji profesor.

Krajem šk. 1849/50. g. bili su u gimnazijama uvedeni ispiti zrelosti za učenike VIII. razreda koji su željeli nastaviti daljnje školovanje na sveučilištu. Ti su ispiti održani u dubrovačkoj gim-

³¹ Ivo Perić, Prošlost dubrovačke gimnazije, Godišnji izvještaj Gimnazije »Marija Radeljević« u Dubrovniku za šk. 1965/66. g., Dubrovnik 1966, 39.

³² K. Vojnović, n. d., 1.

³³ Isto, 1.

naziji »početkom septembra 1850. pod predsjedanjem školskog savjetnika i gimnazijskog nadzornika za Dalmaciju i Primorje, Vinka Korena«. ³⁴ U toku tih ispita Koren je zapazio Pulićevu profesorsku vrsnoću i kompletnost Pulićeve ličnosti, te je predložio nadležnoj školskoj vlasti da Pulić bude postavljen za direktora gimnazije u Zadru, ³⁵ što je ta vlast i učinila već slijedeće, 1851. godine.

Od listopada 1851. Đuro Pulić se nalazi u Zadru, obuzet nastojanjem da tu gimnaziju što bolje organizira i usmjerava. Zadar za njega nije bio samo glavni grad tadašnje Dalmacije već i grad dijela njegove mladosti. Kao i u Dubrovniku, koji je napustio, tako i u Zadru, u koji je došao, vladala je depresivna politička atmosfera. »Zora dalmatinska« je prestala izlaziti još sredinom 1849. ³⁶ Njezin pokretač i višegodišnji urednik Ante Kuzmanić uređivao je u Zadru od početka lipnja 1849. tada novopokrenuti list »Glasnik dalmatinski«, ³⁷ koji je izdavan potporom dalmatinskog Namjesništva, te je — svojim službenim dijelom — imao i značenje upravnog lista. U istoj godini kad je prestala izlaziti »Zora dalmatinska«, prestala je u Zadru djelovati i »Slavenska lipa« — »prvo hrvatsko društvo u tome gradu koje je imalo šire slavensko obilježje u skladu s duhom vremena i nastojanjima da se slavenski narodi u okviru Austrije bolje međusobno povežu i pomažu«. ³⁸ Dva i pol mjeseca nakon tog Pulićeva dolaska u Zadar dogodilo se ono što se — po svim režimskim postupcima — moglo i očekivati u Austrijskoj Carevini: 31. prosinca 1851. ukinut je oktroirani ustav. Otada je provoditelj novog, otvorenog apsolutizma postao ministar unutrašnjih poslova A. Bach. Puliću je, kao i svim ostalim rodoljubima u Zadru, bilo jasno da je nastupilo novo, teško doba, kojem će najoštrija ispoljavanja režimskih organa davati glavno obilježje.

U tim uvjetima Pulić je svoje snage trošio samo u gimnaziji.

Zadarsku je gimnaziju tako uspješno organizirao i usmjeravao da je ona 1855. — na osnovi postignutih rezultata — »bila podignuta na stupanj gimnazije I. reda.« ³⁹ Nastavni jezik u toj, kao i u ostalim dalmatinskim gimnazijama, bio je talijanski. Hrvatski jezik — i to od šk. 1849/50. g. — učio se kao obavezan nastavni predmet. ⁴⁰ Njemački jezik koji se u dalmatinskim gimnazijama

³⁴ Josip Posedel, Povijest gimnazije u Dubrovniku, Program ć. k. velike gimnazije u Dubrovniku za šk. g. 1902-1903, Dubrovnik 1903, 17.

³⁵ V. bilj. 4, isto, 42 i 43.

³⁶ Vjekolsav Maštrović, Jadertina croatica, II. dio, Zagreb 1954, 11.

³⁷ Isto 12.

³⁸ Stijepo Obad, Slavenska lipa u Zadru, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio društvenih znanosti (5), Zadar 1974, 141.

³⁹ LJ. Maštrović, n. d., 44.

⁴⁰ Ivo Perić, Borba za ponarođenje školstva 1860-1918, Zagreb 1974, 30.

učio kao fakultativan predmet nametnut je od šk. 1853/54. g. kao obavezan predmet.⁴¹ Bilo je zatim i nastojanja da se neki nastavni predmeti potpuno predaju na njemačkom jeziku. Videći u tom nastojanju politiku germanizacije, Đuro Pulić je pružio energičan otpor. To je bilo 1857, kad je Leon Thun, ministar za bogoštovlje i nastavu, izdao naredbu da se u nenjemačkim pokrajinama Austrijske Carevine nastava pojedinih predmeta održava njemačkim jezikom. Nakon te naredbe bila su pozvana nastavnička vijeća i dalmatinskih gimnazija da predlože koji bi profesori odmah mogli početi predavati svoje predmete na njemačkom jeziku. Direktor Pulić nije saopćio taj poziv nastavničkom vijeću svoje gimnazije, već je odmah pošao dalmatinskom namjesniku Lazaru Mamuli i obrazložio mu da navedena ministarska naredba »nije izvediva«, a kad bi i bila izvediva — da je smatra »pogubnom za naučavanje mladeži«⁴² Zbog takva Pulićeva stava bio je upućen u Zadar školski nadzornik Vinko Koren, koji je predsjedavao sjednici gimnazijskog nastavničkog vijeća. Ali, Pulić je bio uporan u svom stavu, u kojem su ga podržali i ostali profesori. Nakon toga namjesnik Mamula je uputio Pulića u Beč da osobno opravda svoje držanje. Pulić se sastao s ministrom Thunom i uvjeravao ga da je navedena naredba neizvediva u Dalmaciji. Ministar je naložio Puliću da pismeno izvijesti ministarstvo čim bude moguće u Dalmaciji provesti tu naredbu. Pulić ni taj nalog nije nikada izvršio.⁴³ Njegov otpor naumljenoj germanizaciji imao je izrazito obilježje političkog otpora.

Premda je Pulić kao državni službenik koji je obavljao odgovornu dužnost direktora gimnazije raspolagao ograničenom samostalnošću u svom poslu, pogotovo tada, u vrijeme Bachova apsolutizma, on je ipak u svom djelovanju, koliko je najviše mogao, polazio od svojih osvjedočenja i, kao takav, nije se lako dao lomiti, niti pretvoriti u slijepog izvršioca raznih naloga organâ vlasti. U tom smislu treba i shvatiti Pulićevu stalnu težnju za nezavisnošću. Brojni su bili njegovi otpori birokratskoj stezi vladajućeg centralizma. S osobitom upornošću branio je on i svoje kolege u gimnaziji. »Tko bi dirao u njegove profesore, dirao bi u zjenicu njegovih očiju«.⁴⁴ U nastavničkom vijeću zadarske gimnazije bilo je nekoliko istaknutih profesora koji su se isticali ne samo svojom stručnošću već koji su bili poznati i po svom rodoljublju (npr. Miho Klaić, Ivan Danilo, Antun Kazali). O ponašanju tih profesora izvještavali su često i policijski agenti. Bilo je u tim izvještajima i tendenciozno izmišljenih navoda. Tako npr. jedan policijski iz-

⁴¹ Julije Grabovac, Zadar u vrijeme druge austrijske uprave, »Zadar — Zbornik«, Zagreb 1964, 219.

⁴² K. Vojnović, n. d. (nastavak) — NL br. 44/1883, 1.

⁴³ Isto, 1.

⁴⁴ Isto, 1.

vještaj sadržavao je navod da je profesor Miho Klaić — na sobetu poslije ispita zrelosti — podigao čašu i »nazdravio Garibaldiu«. Kad je Klaić 1859.— nakon trogodišnjeg pripravništva — zatražio stalnost u profesorskoj službi, Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu odgovorilo mu je nepovoljno. Pulić je na to odmah reagirao, tražeći od Ministarstva »ili da navede razloge skinuća Klaićeva ili da primi njegovu ostavku«. Saznavši za lažnu policijsku prijavu koja je teretila Klaića i bila razlog što je Ministarstvo zauzelo takav stav prema njemu, Pulić se pozvao i na nadzornika Korena, koji je također bio prisutan sobetu i dokazao izmišljenost policijskog navoda. Ministarstvo je potom novim rješenjem dodijelilo Klaiću stalnost u službi.⁴⁵ Pulićeva neustrašiva upornost završila je, dakle, pobjedom.

Događaji koji su prethodili napuštanju apsolutizma i uvođenju ustavnosti u Austrijskoj Carevini budno su praćeni i u Dalmaciji, u kojoj je već uoči saziva proširenog Carevinskog vijeća, a pogotovo nakon careve listopadske diplome 1860., nastajao i razvijao se navedeni pokret, nadahnjivan težnjom da hrvatski jezik postane službenim jezikom u toj pokrajini i da se ta pokrajina sjedini s banskom Hrvatskom. U svakom dalmatinskom gradu bilo je istaknutih pojedinaca koji su zagovarali tu potrebu. Ti istaknuti pojedinci u Zadru bili su u prvom redu Đuro Pulić i njegovi kolege iz gimnazije: Miho Klaić i Ivan Danilo.

Hrvati i Srbi, koji su se zalagali u Dalmaciji za prava svog jezika i za sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom, zastupali su interese svog naroda, po čemu su se i nazvali: narodnjaci. Njihovi protivnici — autonomaši (talijanaši) — zastupali su ne samo svoj stav, već i stav režima, koji nije želio da hrvatski jezik postane službenim jezikom školstva, sudstva i uprave u Dalmaciji, niti da se izvrši sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom. Takav stav režima proizlazio je iz njegove tlačiteljske usmjerenosti. Narodnjaci su, istupajući svojim nacionalno-političkim programom i zalažući se za realizaciju tog programa, nastojali izvući Dalmaciju iz njezina potlačenog položaja. Nametnuti talijanski jezik u njoj i njezina izoliranost od prekovelebitske Hrvatske činili su taj položaj osobito teškim. Boriti se za izmjenu tog položaja značilo je stupati u direktni sukob s vladajućim režimom. Đuro Pulić je znao da će stoga ta borba biti i mukotrpana i da će zahtijevati žrtve. Ali, on se nije kolebao. Bio je čvrst u svojoj odluci da se bori i da prednjači u toj borbi.

Samo takvi ljudi, kakav je bio Pulić, a bio je neustrašiv, ustrajan i »dosljedan u celom svom djelovanju gdje god se radilo o narodnim interesima, o napredku narodne ideje«,⁴⁶ mogli su utemeljiti Narodnu stranku, usmjeravati je i pridonositi omasov-

⁴⁵ Isto, 1.

⁴⁶ NL br. 1/1917. (»Dr Juraj Pulić. Prigodom stote obljetnice rođenja), 1.

ljavanju njezinih redova. Ispočetka — 1860/61. — kad su se narodnjački redovi u Dalmaciji počeli organizirati, Pulić je »obćenito smatran vođom narodne stranke«. ⁴⁷ Živio je i djelovao u Zadru, upravnom centru pokrajine, bio vrlo ugledan i utjecajan, pa su pristaše dalmatinske Narodne stranke osobito u njemu željele vidjeti svog vođu.

Politika vladajućih vrhova prema Dalmaciji, što se moglo vidjeti i po stvaranju Dalmatinskog sabora, polazila je sa stajališta da Dalmacija treba i dalje ostati izolirana. Takav stav — prema zamisli tih vrhova — trebao je zauzeti i Dalmatinski sabor, pa su režimski organi poduzeli sve što su mogli da se među saborskim zastupnicima nađe što više autonomaša. I sam izborni red bio je tako sastavljen da je osiguravao autonomašku većinu u Dalmatinskom saboru. Izbori za saborske zastupnike održani su u ožujku 1861. Dubrovački pristaše Narodne stranke — u dogovoru s Đurom Pulićem — kandidirali su Pulića u kuriji vanjskih općina za izborništvo Dubrovnik — Cavtat. I on je u tom izborništvu bio izabran. ⁴⁸ Za vrijeme tih izbora vršeni su snažni pritisci režimskih organa na birače sa ciljem da ne glasaju za narodnjačke kandidate. Bilo je to osobito vidljivo u Pulićevu izborištvu — na području općine Cavtat. U toj su općini nakon tih izbora izvršena i hapšenja pojedinih istaknutijih pristaša Narodne stranke, među kojima je bio najviše na udaru Đuro Vragolov. Uhapšeni su bili optuženi za uvredu cara i za veleizdaju.

Zasjedanje Dalmatinskog sabora održano je u travnju 1861. u Zadru. Ono što je režim htio, u odnosu na stranački sastav Sabora, to je i postigao. Autonomaška je stranka imala 29 zastupnika. Budući da je u Dalmatinskom saboru bilo ukupno 43 zastupnika, autonomaši su, dakle, zauzeli više od dvije trećine zastupničkih mjesta i s tom većinom mogli su izglasati sve što su željeli. Narodna stranka imala je 13 zastupnika, odnosno 12, jer joj je jedno zastupničko mjesto bilo poništeno. Kao saborska manjina narodnjaci u Saboru nisu bili odlučujući čimbenik. Već u toku prve radne sjednice, 8. travnja 1861., došlo je do žestokih sukoba između autonomaških i narodnjačkih zastupnika. Narodnjački zastupnik, Mihovil Pavlinović, tražio je da Sabor donese zaključak da se u Saboru može govoriti i hrvatskim jezikom. Pavlinovićevo traženje podržavali su, dakako, svi narodnjački zastupnici, a osobito Đuro Pulić, koji je, braneći pravo upotrebe i hrvatskog jezika u Saboru, oštro polemizirao s autonomaškim vođom Antom Bajamontijem. ⁴⁹ Sabor je zaključio da zastupnici mogu govoriti i hrvatski, s tim da na kraju svoga govora ukratko iznesu svoje stavove i na talijanskom.

⁴⁷ Isto, 1.

⁴⁸ *Relazioni della I. a sessione Dieta provinciale Dalmata aperta 8, e chiusa 24 aprile 1861, Zara (1861), 20.*

⁴⁹ Isto, 6.

Pulićeva sposobnost i utjecaj mnogo su smetali autonomaškim zastupnicima, koji su — vjerojatno i po nalogu režima — uporno nastojali da Pulić ne bude izabran za zastupnika u Carevinskom vijeću. Iz zastupničkog sastava Dalmatinskog sabora bilo se 5 zastupnika za Carevinsko vijeće. Kako je jedan od te petorice trebao biti iz redova zastupnika vanjskih općina s područja dubrovačkog i kotorskog okružja, narodnjaci su zaključili da to bude Pulić i da se, da bi on bio izabran, ne primi izbora ni jedan drugi narodnjački zastupnik s tog područja. Kad se vršio izbor zastupnikâ za Carevinsko vijeće autonomaši su, koristeći se nadglasavanjem, lako izabrali iz svojih redova četvoricu zastupnika (bili su to Luigi Lapenna, Vice Alberti, Šime Bujas i Ivan Krstitelj Machiedo). Ali, kad je trebalo izabrati i petog zastupnika iz sastava saborskih zastupnika, izabranih u izborništva vanjskih općina dubrovačkog i kotorskog okružja, koji su svi odreda bili narodnjaci, nastala je situacija kakva se mogla i očekivati. Od narodnjakâ predloženog Pulića autonomaška većina nije prihvatila. Autonomaši su zatim predložili Krsta Jerkovića, ali je on odbio da bude biran. Potom su autonomaši predložili Luku Tripkovića, koji se također odrekao izbora. Najzad, autonomaši su predložili Stefana Ljubišu, koji na toj saborskoj sjednici, zbog bolesti, nije bio prisutan, i njega izabrali.⁵⁰ Ta upornost autonomaša u onemogućavanju Pulićeva izbora za zastupnika u Carevinskom vijeću mnogo govori o tome koliko su se oni bojali njegova djelovanja u Beču. Njihov strah bio je dokaz Pulićeve snage. Jer, i u politici vrijedi ono isto što i na svakom drugom bojnom polju: kad se protivnik odviše boji svog protivnika, znači da poznaje njegovu moć!

U toku svog prvog zasjedanja Dalmatinski sabor je imao zadaću da izabere i svoje predstavnike, koji bi, zajedno s predstavnicima Hrvatskog sabora u Zagrebu, razmotrili pitanje sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom. Kako vladajući vrhovi nisu željeli to sjedinjenje, lako im je bilo — preko autonomaške saborske većine — postići da Dalmatinski sabor ne pošalje svoje predstavnike na pregovore u Zagreb. Takav je zaključak autonomaška većina u Dalmatinskom saboru i donijela na sjednici od 18. travnja 1861. Autonomaška je štampa komentirala taj zaključak s najvećim ushićenjem.⁵¹ Narodnjački zastupnici, a među njima i Đuro Pulić, uložili su pismeni protest protiv tog zaključka.⁵² Pri kraju saborskog zasjedanja oni su otputovali u Beč da kod najviših organa vlasti porade na obaranju navedenog zaključka autonomaške saborske većine. Da ne ispadne da su kolektivno napustili Sabor i da bi se u Saboru do kraja njegova zasjedanja ipak mogli

⁵⁰ Isto, 15. V. i bilj. 46, isto, 1.

⁵¹ *La voce dalmatica* no. 16, Zara 1861, 1.

⁵² *Relazioni...* (48), 11.

čuti stavovi Narodne stranke, u Saboru su ostali Đuro Pulić i Krsto Jerković, koji su branili postupak svojih stranačkih drugova »na koje je većina žestoko napadala.⁵³ Odgovarajući na Bajamontijeve napade zastupnik saborske opozicije, Pulić je naglašavao da su pripadnici te opozicije morali poći u Beč iz ljubavi prema svojoj domovini.⁵⁴ Ta ljubav prema domovini, prema domovinskim interesima, snažno je nadahnjivala pripadnike Narodne stranke u njihovoj nacionalno-političkoj borbi, iako su znali da im vladajući čimbenici nisu skloni, što je pokazao i tadašnji uzaludni posjet narodnjačkih saborskih zastupnika Beču.

Prvo zasjedanje Dalmatinskog sabora u Zadru dalo je priliku da se prvi put nađu na okupu i predstavnici dalmatinske Narodne stranke. Njihova saborska aktivnost doprinosila je da, pojedinačno, postaju poznati i izvan svoje boravišne sredine — na području cijele Dalmacije, pa i izvan Dalmacije. Uz ime Đura Pulića, čija je poznatost dotad, među narodnjačkim saborskim zastupnicima, bila najprostranjenija, i to zbog toga što je on bio direktor gimnazije u glavnom gradu pokrajine, otada su osobito u narodnjačkim redovima, bivala sve poznatija i imena Miha Klaića i Mihovila Pavlinovića. Autonomasi su, uživajući punu podršku režimskih organa, nastojali razbiti narodnjačke grupe u svim dalmatinskim sredinama. Osobito ih je uznemirivala snaga narodnjačke grupe u Zadru, glavnom pokrajinskom središtu. Rukovodeću snagu te grupe — kako je bilo očito — sačinjavali su najugledniji narodnjaci iz zadarske gimnazije: direktor Đuro Pulić i profesori Miho Klaić i Ivan Danilo. Zadarska Municipalna kongregacija optuživala je profesorsko vijeće zadarske gimnazije kao žarište nacionalno-političkog pokreta, jer je vidjela da Narodna stranka ima u tom vijeću nekoliko vrlo aktivnih pripadnika. Na osnovi te optužbe okružni je poglavar 1. srpnja 1861. izvještavao Namjesništvo da u zadarskoj gimnaziji direktor Đuro Pulić i pet profesora: Miho Klaić, Ivan Danilo, Frane Danilo, Antun Kazali i Jakov Boglić zagovaraju ideju sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom. Navevši dalje da Pulić, Klaić i I. Danilo — u duhu svojih političkih stavova — utječu i na učenike, okružni poglavar je predlagao da se ta trojica uklone iz zadarske gimnazije.⁵⁵ Puliću i njegovim najbližim suradnicima prijetili su, dakle, progoni zbog njihova političkog djelovanja i političkog utjecaja.

Spreman na žrtve, Pulić je neustrašivo nastavljao svoju političku aktivnost. U dogovoru s kolegama na zadarskoj gimnaziji on je uznastojao da ta gimnazija, iako je radila na talijanskom kao

⁵³ *Jubilarni broj Narodnog lista 1862 — 1912*, Zadar 1912. (»Dr Juraj Pulić«), 14.

⁵⁴ Grga Novak, *Prvi dalmatinski sabor i događaji s njim u vezi*, Radovi Instituta JAZU u Zadru. Sv. III, Zagreb 1957, 8.

⁵⁵ Kosta Milutinović, *Strossmayer i narodni preporod u Zadru*, Zadarska revija br. 4/1962, 266.

nastavnom jeziku, dade svoj doprinos i širenju poznavanja hrvatskog jezika i to kroz dva večernja tečaja za odrasle. U oglasu, koji je potpisao Pulić kao direktor zadarske gimnazije, pozvani su svi zainteresirani da se uključe u te tečajeve. Tečajevi su počinjali 5. lipnja 1862. Jedan tečaj vodio je prof. Ivan Danilo, a drugi — prof. Mate Ivčević. Svaki tečaj održavao se po tri puta tjedno, i to između 18 i 19 sati.⁵⁶ Poticanje i organiziranje učenja hrvatskog jezika u ono vrijeme, pogotovo u Zadru, gdje je odnarođivanje — svojom dugotrajnošću i širinom — bilo veoma prisutno, imalo je dubok nacionalno-politički smisao.

Za razliku od odvjetnikâ, koji su, ako su se bavili političkim radom, bili poprilično neovisni o volji režimskih organa, profesori su — kao državni službenici — mnogo ovisili o volji tih organa. Jer, mogli su biti i premješteni iz jednog grada u drugi, a mogli su biti i otpušteni iz službe. Režimski organi u Zadru radili su na tome da uklone Pulića ne samo iz zadarske gimnazije već i iz Zadra. Znajući za to, Pulić je već 7. veljače 1862. pisao svom prijatelju Bogišiću da se širi glas kako će biti premješten iz Zadra, jer da se u tom gradu njegova »prisutnost ne sviđa svima«. S obzirom na onodobne autonomaške spletke i svemoć režimskih organa on je dalje kazao: »U današnjim vremenima očekujem sve«. U tom istom pismu Pulić je obavještavao Bogišića: »Kroz nekoliko dana izaći će »Il Nazionale«. Da bude u dobar čas!⁵⁷ Pokretanje tog narodnjačkog glasila mnogo je radovalo i Pulića. Prvi broj lista »Il Nazionale« izašao je 1. ožujka 1862. u Zadru. U njegovu pokretanju sudjelovao je i Đuro Pulić. »Il Nazionale« je od početka svog izlaženja postao moćno oružje u rukama Narodne stranke.

Nakon pojave lista »Il Nazionale« u Zadru — toj tvrđavi autonomaštva — pojačavala se i politička djelatnost narodnjakâ. Zato su režimski organi — podupirući Autonomašku stranku, kojoj su pripadali i režimski činovnici kao njezina temeljna snaga — požurili u svom naumu da razbiju zadarski narodnjački krug. Pulić, kao tada najistaknutija ličnost u tom krugu, bio je prvi na udaru. Dana 4. ožujka 1862. pisao je Bogišiću da očekuje privremeni premještaj, jer odlučujući činbenici u Zadru žele da im on bude »daleko od očiju«. Uvjeren da politički razlozi potiču taj premještaj, Pulić je naglašavao da će on, noseći svoja uvjerenja, gdje god bude premješten na području Dalmacije, postati za protivnike »još tvrdi greben«. Premještaj neće moći promijeniti ni njegove političke poglede, niti zaustaviti njegovu političku aktivnost. U vezi s tim je izjavio: »Ja se ne mijenjam niti ću se promijeniti«. ⁵⁸ Kako je Pulić bio odličan direktor gimnazije, poštovan i

⁵⁶ *Glasnik dalmatinski* br. 45, Zadar 1862, 1.

⁵⁷ Ivo Perić, Valtazar Bogišić i njegove veze sa istaknutijim narodnjacima u vrijeme narodnog preporoda, č. »Dubrovnik« br. 3—4/1962, 74.

⁵⁸ Isto, 74.

od profesora i od đaka, režimski mu organi, želeći njegov premještaj iz Zadra, nisu mogli spočitati ni najmanju nepravilnost u radu. Zato su, donijevši — u ožujku 1862. — odluku o premještaju Đura Pulića sa zadarske gimnazije za direktora gimnazije u Splitu, objasnili taj premještaj potrebom da Pulić »preuredi« splitsku gimnaziju. Ta izlika nije, dakako, bila ni najmanje uvjerljiva, jer je svakome bilo jasno da je Pulić premješten iz Zadra samo zato »da bude udaljen od glavnog tabora narodne stranke«. ⁵⁹ Suprotstavljajući se premještaju navodima da je bolestan i da ima obaveze prema članovima obitelji — majci i sestrama — koje je uzdržavao u Zadru, Pulić je uspio samo za neko vrijeme odgoditi svoj prelazak u Split.

U zadarskom narodnjačkom krugu mnogo se u to vrijeme isticao i Natko Nodilo, urednik lista »Il Nazionale«. Njegova polemika s Tommaseom pribavila mu je glas vrsnog publiciste i političara. U povodu te polemike narodnjački zastupnici — među kojima i Đuro Pulić — javno su izrazili svoju podršku Natku Nodilu, hrabreći ga da se i dalje bori za narodna prava i energično odbija svaki napadaj na narodnu čast. ⁶⁰ Kad je 27. srpnja 1862. otvorena Matica dalmatinska u Zadru, Dalmacija je tom kulturnom ustanovom — koja je imala zadatak da izdaje knjige na hrvatskom jeziku ⁶¹ — dobila novo narodno žarište. U prvoj upravi Matice dalmatinske Đuro Pulić je bio potpredsjednik. ⁶² Njegova aktivnost u Matici dalmatinskoj nije mogla doći do jačeg izražaja jer je Matica djelovala u Zadru, a on morao prijeći u Split — svoje novo boravište.

Već uoči početka nove šk. 1862/63. g. pronosili su se glasovi da će Đuro Pulić napustiti Dalmaciju jer da ga žele Tršćani za direktora tamošnje talijanske gimnazije. ⁶³ Pulić je volio Dalmaciju i bio je višestruko potreban, te mu se nipošto nije išlo službovati u drugi kraj. U tim glasovima o njegovu odlasku iz Dalmacije bila je u stvari prisutna želja režimskih organa da se on udalji s dalmatinskog tla. U Splitu je Pulić, djelujući kao direktor gimnazije, djelovao i kao pripadnik splitskog narodnjačkog kruga. Splitski dopisnik lista »Il Nazionale« saopćavao je da se Pulićevim dolaskom u splitsku gimnaziju poboljšao cjelokupan rad i red u toj gimnaziji i da to poboljšanje, u svom daljnjem toku, postaje sve izrazitije. ⁶⁴ Potaknut tim dopisom, Pulić je, ne želeći da se prena-

⁵⁹ K. Vojnović, n. d. (nastavak) — NL br. 45/1883, 1.

⁶⁰ *Il Nazionale* no. 31, Zara 1862. («Al sig. Sperato Nodilo redattore del Nazionale in Zara»), 1.

⁶¹ Petar Karlić, Matica dalmatinska, Zadar 1913, 52.

⁶² *Glasnik dalmatinski* br. 61/1862, 4.

⁶³ *Glasonoša* br. 75, Karlovac 1862, 2.

⁶⁴ *Il Nazionale* no. 12/1863, 4.

glašavaju njegove zasluge, reagirao člankom, u kojem je isticao da bolji rad i red u splitskoj gimnaziji ne mogu biti samo rezultat njegove aktivnosti već i rezultat rada svih profesora i svih đaka, dakle — rezultat zajedničkog nastojanja.⁶⁵ Njegova ljubav osobito prema đacima vidljiva je i tome što ih on u tom članku naziva toplim riječima: »naša vrijedna mladež«.⁶⁶ Nastupajući s ljubavlju, on je također bivao voljen, i kao takav mogao je imati i veći politički utjecaj.

Kao saborski zastupnik Pulić je došao iz Splita na drugo saborsko zasjedanje. To je zasjedanje trajalo od sredine siječnja do kraja ožujka 1863. Pulićeva zastupnička aktivnost došla je i ovaj put do punog izražaja. Zalagao se on u prvom redu za pravo upotrebe hrvatskog jezika u službenom životu Dalmacije. Želio je da njegov materinski jezik dobije ona ista prava koja je imao i talijanski jezik u toj pokrajini. Pulić je nazivao talijanski jezik u Dalmaciji — »dobrotvornim gostom«.⁶⁷ Na Pulićev prijedlog da se izabere poseban odbor, koji bi proučio jezično pitanje i Saboru podnio svoj izvještaj u smislu da bi dalmatinski puk što prije mogao uživati »ona prava koja mu po prirodi i po Cesarskoj volji u tom obziru pripadaju«, Sabor je izabrao 5 članova tog odbora, i to 3 autonomaša (Giovanizia, Serraglia i Deškovića) i 2 narodnjaka (Pulića i Pavlinovića).⁶⁸ U toku tog zasjedanja dolazila je do izražaja poprilično uočljiva suradnja »između saborske manjine (narodnjaka) i jedne frakcije većine (autonomaša), koja je ispovijedala liberalna načela«.⁶⁹ I sam izbor tog saborskog odbora za izradu prijedloga o rješavanju jezičnog pitanja protekao je u znaku te suradnje. Želeći tu suradnju s liberalnim autonomašima, narodnjaci su preko svog organa »Il Nazionale« isticali da bi se ta suradnja mogla zasnovati i razvijati na temelju ovih stavova: da je Dalmacija »po nacionalnosti slavenska«, da se izjednače talijanski i »slavenski« jezik s tim da se odmah »dva nastavna predmeta u gimnazijama i realkama« predaju na »slavenskom« jeziku i da se zatraži od vlade da se više »ne uzimaju u državnu službu osobe koje ne dokažu da govore i pišu slavenski«, da se zauzme i održi opozicijski stav prema centralizaciji i »birokratskoj prevlasti«, da se provede reforma »izbornog zakona u liberalno-demokratskom smislu«, da se pojednostavni javna služba, da se uvede porota i da se zakonom propišu odgovornosti ministara. Premda su i liberalni autonomaši željeli suradnju s narodnjacima, oni nisu prihvaćali sve te narodnjačke stavove kao program zajedničkog dje-

⁶⁵ *Il Nazionale* no. 14/1863, 4.

⁶⁶ Isto, 4.

⁶⁷ *Izvješća štenografička II. saborovanja pokrajinskog sabora dalmatinskoga otvorenoga 12 siječnja, a zatvorenoga 29 ožujka 1863, Zadar 1864, 18.*

⁶⁸ Isto, 18.

⁶⁹ Josip Beroš, *Liberalni savez, Zadarska revija* br. 4—5/1961, 353.

lovanja. Liberalni autonomaši nisu pristajali na traženje promjene izbornog zakona, niti na to da se dva nastavna predmeta u realkama i gimnazijama predaju na »slavenskom« jeziku. Isticali su da uz »slavensku« nacionalnost postoji i talijanska nacionalnost u Dalmaciji.⁷⁰ Među narodnjacima, koji su se osobito zalagali za suradnju s liberalnim autonomašima, mnogo se isticao i Đuro Pulić. On je bio u prilici da i u Splitu kontaktira s tim autonomašima, jer su oni pretežno i pripadali splitskom autonomaškom krugu.

Suradnja između narodnjaka i liberalnih autonomaša za saborskog zasjedanja 1863. očitovala se i prigodom ovjere izbora Jerolima Alesanija, izabranog za saborskog zastupnika u naknadnim izborima. Alesani je, kao okružni poglavar u Splitu, bio vladin kandidat. Njegov izbor je u Saboru — glasovima narodnjaka i liberalnih autonomaša — poništen.⁷¹ Grupa narodnjačkih zastupnika, među kojima se nalazio i Đuro Pulić, podnijela je prijedlog da Sabor zatraži od cara amnestiju za sva krivična djela učinjena u štampi i za sve političke emigrante. Izloženo je bilo kritici i ponašanje režimskih organa. Navedeno je da su pristaše Narodne stranke, Đuro Vragolov i drugovi, i to bez ikakve krivnje, dugo čamili u zatvoru (poslije saborskih izbora 1861.). Režimski službenici koji su krivi za progone tih nedužnih ljudi ne samo što nisu bili podvrgnuti odgovornosti nego su čak i unaprijeđeni u službi. Pojačana saborska aktivnost zastupnika Narodne stranke i njihova nastojanja oko okupljanja liberalne opozicije u Saboru uznemirivali su vladajući režim. Moglo se stoga očekivati da će režimski organi, radeći protiv istaknutijih narodnjaka, nanesti udarce Narodnoj stranci. I zaista, nedugo nakon saborskog zasjedanja 1863., uslijedili su ti udarci: Đuro Pulić je premješten iz Splita za direktora gimnazije u Trentu (južni Tirol), a Miho Klaić i Ivan Danilo, profesori zadarske gimnazije, otpušteni su iz profesorske službe.

Taj Pulićev premještaj imao je jasan cilj: da se Pulić udalji iz Dalmacije i time onemogućí njegovo sudjelovanje u radu dalmatinske Narodne stranke. Uoči Pulićeva odlaska iz Dalmacije splitski su narodnjaci dali izraditi i umnožiti Pulićevu sliku kao spomen na tog vrlóg rodoljuba.⁷² Pulić je otišao iz Dalmacije 7. rujna 1863. Dan ranije pisao je svom prijatelju i stranačkom suborcú Mihovilu Pavlinoviću: »Sutra djelim se tjeleom od ove naše zemlje ostajući srcem i dušom domorodcima i sa njihovom srećom. Nek ih Gospodin čuva i brani od dušmana ne manje neg od nekih

⁷⁰ Isto, 354.

⁷¹ Isto, 356.

⁷² V. bilj. 67, isto, 92.

⁷³ *Narodni koledar novi i stari za prostu godinu 1864, Zadar (1863), 105.*

prjateljiah!«⁷⁴ Pulićev odlazak potakao je Pavlinovića da napiše pjesmu »Hrvatski prognanik«⁷⁵ — iz koje, evo, donosimo nekoliko stihova:

... Kud mi pođe nenadno, nevidno
Iz tvogjega milog zavičaja?
Koja tebe grdna vihorina
Odrtrgnula jadranskim obalam?
Odrtrgnula od majčina krila?
Da obijaš trudan i umoran
Nesuđene tirolske vrleti?
Da se tucaš, poskubano perje,
Od nemile do nedrage ruke,
A za koru hljeba prekorjela?
Ja ne žalim našega Mihata⁷⁶
Nit ja žalim druge zatočnike,
Jer njih majka pregorjela nije,
Jer će krušit s' svojom braćom dragom.

...
Aja brate, već je odzvonilo
Svakom svjetu i svakom poštenju
Kod neznanih ljudi neharmonika
Kod objesnih gosta nezvanika ...

Progonitelji Đura Pulića, koji su ga prognali »u tuđu zemlju« i to samo zato — kako je pisalo u jednom novinskom napisu — »jer je ljubio domovinu«, nadali su se da će mu »led tuđinštine moć smrznuti plamteće srdce hrvatsko«.⁷⁷ Ali, Pulić je i iz tuđine pratio što se zbiva u Dalmaciji, održavao je veze s pojedinim pravcima dalmatinske Narodne stranke i ostao vjeran svojim narodnjačkim političkim stavovima. Odvajao je često i od svoje plaće da bi pomogao pojedine narodnjačke aktivnosti u Dalmaciji. Tako npr. pored pretplate na »Il Nazionale« i na izdanja Matice dalmatinske on je početkom 1864. poslao Matici dalmatinskoj i 10 fiorina »kao dodatak određenoj nagradi uredniku novog Narodnog koledara«.⁷⁸

Za vrijeme trećeg saborskog zasjedanja, održanog od 1. III. do 6. IV. 1864., Pulić je — kao saborski zastupnik — došao iz Trenta u Zadar i bio vrlo aktivan. Saborski Odbor za izradu prijedloga o rješavanju jezičnog pitanja — u kojem su, od narod-

⁷⁴ Đuro Pulić — Mihovilu Pavlinoviću, Zadar 6. IX 1863, Ante Palavršić i Benedikta Zelić, Korespodencija Mihovila Pavlinovića, Split 1962, 23.

⁷⁵ Mihovil Pavlinović, Pjesme i besjede, Zadar 1873, 119—120.

⁷⁶ Odnosi se na Miha Klaića.

⁷⁷ NL br. 39/1883. (»Dr Juraj Pulić«), 1.

⁷⁸ *Prilog uz Narodni list* (dalje: Pril. uz NL) br. 3, Zadar 1864, 3.

njakâ, bili Pulić i Pavlinović — podnio je tada Saboru svoj izvještaj. U tom su izvještaju bili ovi prijedlozi: 1. da općine odlučuju o jeziku osnovnih škola na svom području, 2. da se u gimnazijama jedan nastavni predmet (i to osobito povijest ili zemljopis) predaje hrvatskim jezikom, 3. da se u zadarskoj bogosloviji nastava pastore održava i na hrvatskom jeziku, 4. da stranke u sudovima mogu podnositi svoje podneske na hrvatskom jeziku, ali da sudski činovnici ne mogu te podneske rješavati na tom jeziku bez ovlaštenja Prizivnog sudišta i 5. da činovnici u Dalmaciji moraju poznavati hrvatski jezik i da to trebaju dokazati pred posebnom ispitnom komisijom. Pulić i Pavlinović su bili za 2., 3. i 5. prijedlog, ali ne za 1. i 4. prijedlog.⁷⁹ Na prvi prijedlog nisu mogli pristati zbog toga što su tadašnje općine bile u rukama autonomaške birokracije, koja je bila protivnik hrvatskog jezika. Na četvrti prijedlog nisu mogli pristati jer su mislili da je nužno i rješavati podneske na jeziku na kojem su podneseni. U toku tog saborskog zasjedanja čuli su se iz redova narodnih zastupnika i napadi na vladu zbog otpuštanja iz službe Miha Klaića i Ivana Danila. Zapaženo je bilo u Saboru i daljnje zbližavanje između narodnjaka i liberalnih autonomaša. Vlada je, uzimajući osobito za povod kritike koje su joj bile upućene, raspustila Sabor.

Tog dana — 7. travnja 1864. — kad je Dalmatinski sabor bio raspušten, sastali su se u Zadru zastupnici Narodne stranke i zastupnici liberalnog krila Autonomaške stranke i ustanovili svoj Liberalni savez. Taj se savez temeljio na ovom dogovoru: 1. da obje »liberalne frakcije raspuštenog sabora sastavljaju narodnu stranku u zemlji u svrhu provođenja i razvijanja narodnog načela u svim njegovim elementima i ustavnih slobodina« 2. ako vlada pred Dalmatinskim saborom pokrene pitanje sjedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom — »svaka frakcija, uzdržavajući se da preduzme inicijativu, pridržava sebi podpunu slobodu, manjina će se morati pokoriti glasu većine sabora i poštivati u njemu volju zemlje zakonito izraženu« 3. nastojati da u novim saborskim izborima budu ponovno izabrani kandidati »koji bijahu u opoziciji u netom raspuštenom saboru«, 4. što se tiče »novih kandidata«, za koje bi se trebalo založiti u idućim saborskim izborima, »morat će obje frakcije doći do nekog prethodnog sporazuma« i 5. budući da će »Il Nazionale« — dok se ne sastane novi Sabor — voditi opozicijsku borbu, »obje frakcije liberalne stranke brinut će se za njegov opstanak i ekonomski napredak«. Kako su Josip Dešković i Stefan Ljubiša, zastupnici u Carevinskom vijeću, bili pripadnici tog Liberalnog saveza, utvrđene su — na tom sastanku — i upute za njihovo djelovanje. Oni su u zastupničkoj kući Carevinskog vijeća trebali u svim važnijim pitanjima glasati »sa umjerenom

⁷⁹ Vinko Kisić, Listajući stare godišnjake... Jubilarni broj Narodnog lista 1862—1912, Zadar 1912, 98.

frakcijom federalista«. Također su bili obavezni da u »privatnoj audijenciji« iznesu caru nepovoljno stanje uprave u Dalmaciji i da zatraže odvajanje civilne od vojne vlasti u dalmatinskom Namjesništvu.⁸⁰ U utvrđivanju tih stavova Liberalnog saveza sudjelovao je i Đuro Pulić.

U povodu raspuštanja Dalmatinskog sabora narodnjačko je glasilo odavalo priznanje zastupnicima Narodne stranke, navodeći da su oni — koliko su mogli — ispunili svoju dužnost i da su narodu bili »prve vođe«. U završnom dijelu članka naglašeno je: »Gjorgjić, Jerković, Klaić, Kulišić, Ljubiša, Pavlinović, Pulić, Radulović, Sablić, Tripković, Vojnović, živiti ćete u narodu dok spomena bude prvom saboru dalmatinskom«.⁸¹ U predizbornoj agitaciji Narodna je stranka nastupala stavom: »Novi izbori, stari zastupnici.⁸² Kako su se izbori približavali, ta je agitacija bivala sve intenzivnija.⁸³ Među kandidatima Narodne stranke bio je i Đuro Pulić, kandidiran za izborništvo vanjskih općina Dubrovnik—Cavtat,⁸⁴ u kojem je i za prvih saborskih izbora (1861) bio izabran. Kao zastupnički kandidat za to izborništvo naveden je Pulić i u zajedničkom popisu kandidata Liberalnog saveza.⁸⁵ Režimski organi u suradnji s autonomašima, privrženim vladi (vladinovcima), izvršili su žestoke pritiske na birače u nastojanju da bude što manje izabrano kandidata Liberalnog saveza, odnosno da bude što više izabrano autonomaša-vladinovaca. Zbog tog pritiska Đuro Pulić nije izabran za saborskog zastupnika. U njegovu izborništvo izabran je Orsat Bonda,⁸⁶ autonomaš-vladinovac.

Za razliku od prvih saborskih izbora (1861), kad su u dubrovačkom kotaru od 5 saborskih zastupnika, koliko ih se biralo na tom području, izabrana 3 narodnjaka i 2 autonomaša, u ovim saborskim izborima (1864), kao posljedica prijetnji i raznih izbornih zloupotreba, nije izabran ni jedan narodnjak. Svih 5 zastupnika pripadali su Autonomaškoj stranci.

Ostavši bez zastupničkog mandata u vrijeme drugog saborskog saziva, Đuro Pulić nije u tom razdoblju imao prilike dolaziti u Zadar i neposredno surađivati s ostalim prvacima dalmatinske Narodne stranke. Prateći »Il Nazionale« i dopisujući se s nekima od tih prvaka, on je saznavao što se događa u Dalmaciji. Pratio je on političku situaciju putem štampe i na ostalim područjima Austrijske Carevine. Nagomilani problemi u toj carevini nisu se

⁸⁰ Isto, 99.

⁸¹ *Pril. uz NL* br. 29/1864, 1.

⁸² *Pril. uz NL* br. 39/1864, 2.

⁸³ *Il Nazionale* no. 56/1864, 1.

⁸⁴ *Il Nazionale* no. 63/1864, 1.

⁸⁵ *Il Nazionale* no. 64/1864, 1.

⁸⁶ *Relazioni stenografiche della V sessione della Dieta provinciale Dalmata aperta 23 novembre 1865 e chiusa 14 febbrajo 1866*, Zara 1866, 528.

molgi rješavati politikom krutog centralizma koju je provodio ministar-predsjednik Schmerling. Očekivao se zaokret u unutrašnjoj državnoj politici, pogotovo od dolaska novog ministra-predsjednika Belcredia (1865), koji je zastupao »program nacionalnog sporazuma.⁸⁷ Pulić je znao da taj zaokret — sam po sebi — neće bitnije izmijeniti ni stanje u Dalmaciji, ni položaj Dalmacije u Austrijskoj carevini. Znao je da Dalmaciji neće moći pomoći ni banovinski Hrvati, ni Mađari, već da će jedino ona — svojom borbom — sama sebi pomoći. Stoga je savjetovao svojim političkim istomišljenicima u Dalmaciji da se više uzdaju u vlastita »nastojanja« nego »u Hrvate i Magjare«. Mislio je da bi »nauk prosta puka«, tj. kulturno i političko osvještavanje pučkih masa, trebao biti »prvi i najposljednji posao«. Žao mu je bilo što, nalazeći se u tuđini, nije mogao i sam sudjelovati u tom poslu. Naglašavao je da je povezan »gorućom ljubavi« sa svima u Dalmaciji koji, obavljajući taj preporodni posao, izvršavaju svoju »svetu dužnost«.⁸⁸ Za vrijeme Filipovićeve namjesnikovanja u Dalmaciji Pulić je imao priliku da dođe za direktora dubrovačke gimnazije. Kosto Vojnović veli da Pulić nije iskoristio tu priliku jer je znao da se, s obzirom na tadašnju vladinu politiku, nije moglo ostvariti uvođenje hrvatskog jezika u tu gimnaziju, te je zbog toga radije volio »ostati u tuđinstvu nego postati lutkom bečke vlade«.⁸⁹

Tadašnje stanje u toj gimnaziji bilo je inače vrlo nepovoljno. Nastavu su u njoj izvodili jezuiti, stranci. Borba za sekularizaciju dubrovačke gimnazije nametala se u to vrijeme i kao politički zadatak.⁹⁰ Pulić je kao Dubrovčanin i narodnjak želio preuređenje te gimnazije i poboljšanje stanja u njoj, ali, budući da je bio i svećenik, držao je neprikladnim da bude i borac za njezinu sekularizaciju. I to je bio razlog što se nije htio u toj prilici odlučiti za premještaj u Dubrovnik.

Novi saborski izbori, zakazani za početak 1867., pojačali su aktivnost i narodnjaka i autonomaša. U tim izborima autonomaši su nastupali jedinstveno. Liberalni savez između narodnjaka i tzv. liberalnih autonomaša nije više postojao. Narodna je stranka nastojala da iz svojih redova istakne najpoznatije ljude za zastupničke kandidate. U tom njezinu nastojanju dolazio je u obzir i Đuro Pulić, iako je on bio izvan Dalmacije, u tuđini. Po izbornim propisima u kurijama gradova, trgovačko-obrtničkih komora i vanjskih općina mogli su biti izabrani za saborske zastupnike samo

⁸⁷ Lj. (udmil) H. (auptmann), Povijest Austrije — Hrvatska enciklopedija. Sv. I, Zagreb 1941, 775.

⁸⁸ Đuro Pulić — Mihovilu Pavlinoviću, Trento 1. V 1866, A. Palavršić i B. Zelić, n. d. (74), 40.

⁸⁹ V. bilj. 59, isto, 1.

⁹⁰ Ivo Perić, Borba za sekularizaciju dubrovačke gimnazije, Školski vjesnik br. 7—8, Split 1968, 31.

oni kandidati koji su imali stalno prebivalište na području pokrajine. Jedino su u kuriji veleposeznika mogli biti birani za saborske zastupnike i veleposeznici koji su imali stalno prebivalište izvan pokrajine. Prema tome, kandidatura Đura Pulića, koji nije imao boravište u Dalmaciji, mogla se istaći samo u kuriji veleposeznika. Budući da on nije bio veleposeznik, dubrovački su veleposeznici, narodnjaci, odlučili da ga — radi izbora za saborskog zastupnika — učine veleposeznikom. Oni su mu stvorili »veleposeznički posjed, upisujući svoje na njegovo ime«.⁹¹ Trebalo se, dakle, snaći i omogućiti tom prvoborcu Narodne stranke da se ponovno nađe među saborskim zastupnicima.

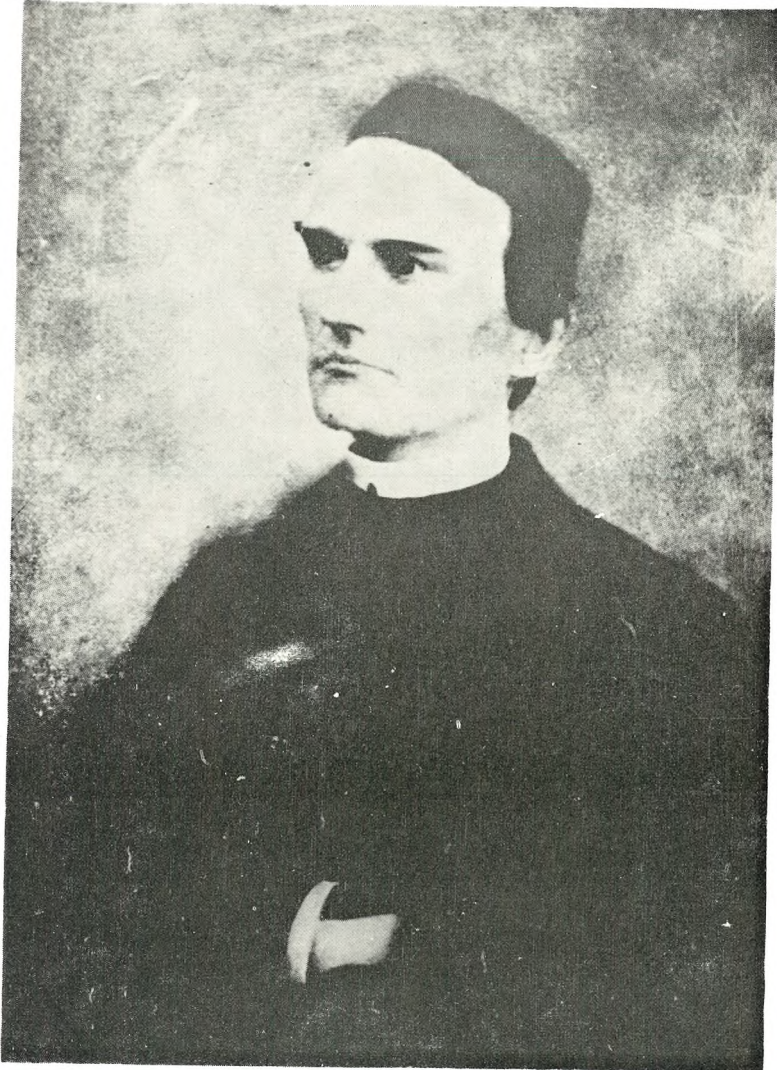
Izborna borba bila je žestoka. Režimski su organi, potpomažući autonomaše, pravili razne pritiske, ali ne onako otvoreno i bezobzirno kao u prethodnim izborima 1864. Ovaj put (1867) Narodna je stranka izborila 17 zastupničkih mandata — 4 više nego u prethodnim izborima (1864). Đuro Pulić je izabran u izborništvu dubrovačkih veleposeznika. U tom izborništvu birala su se 2 zastupnika i oba izabrana bili su narodnjaci. Od 86 birača-veleposeznika⁹² glasalo je 67. Pulić je dobio 41 glas, a Niko Veliki Pucić 39 glasova.⁹³ Car je imenovao Nika Velikog Pucića saborskim potpredsjednikom,⁹⁴ što je — i za narodnjake i za autonomaše — bilo veliko iznenađenje. Za predsjednika je ponovno imenovan Špiro Petrović, autonomaš. Imenovanje Nika Velikog Pucića saborskim potpredsjednikom bilo je potaknuto taktičkim razlozima. Trebalo je time pokazati Narodnoj stranci da se ima povjerenja i u njezine ljude. Vladajući vrhovi u Beču dobro su znali da oslanjanje na autonomaše u upravi Dalmacijom ne može biti trajno. Jer, dalmatinsko autonomaštvo (talijanštvo) težilo je da postane osloncem i talijanske misli, koja se — nakon ujedinjenja Italije i usporedno s daljnjim razvojem talijanskog iredentizma — htjela nametnuti i duž istočnojadranske obale i kao takva bivala je sve nepoželjnija sa stajališta interesa Austrijske Carevine. I predstojeće promjene u državnom ustrojstvu Austrijske Carevine silile su vladajuće

⁹¹ V. bilj. 53, isto, 14.

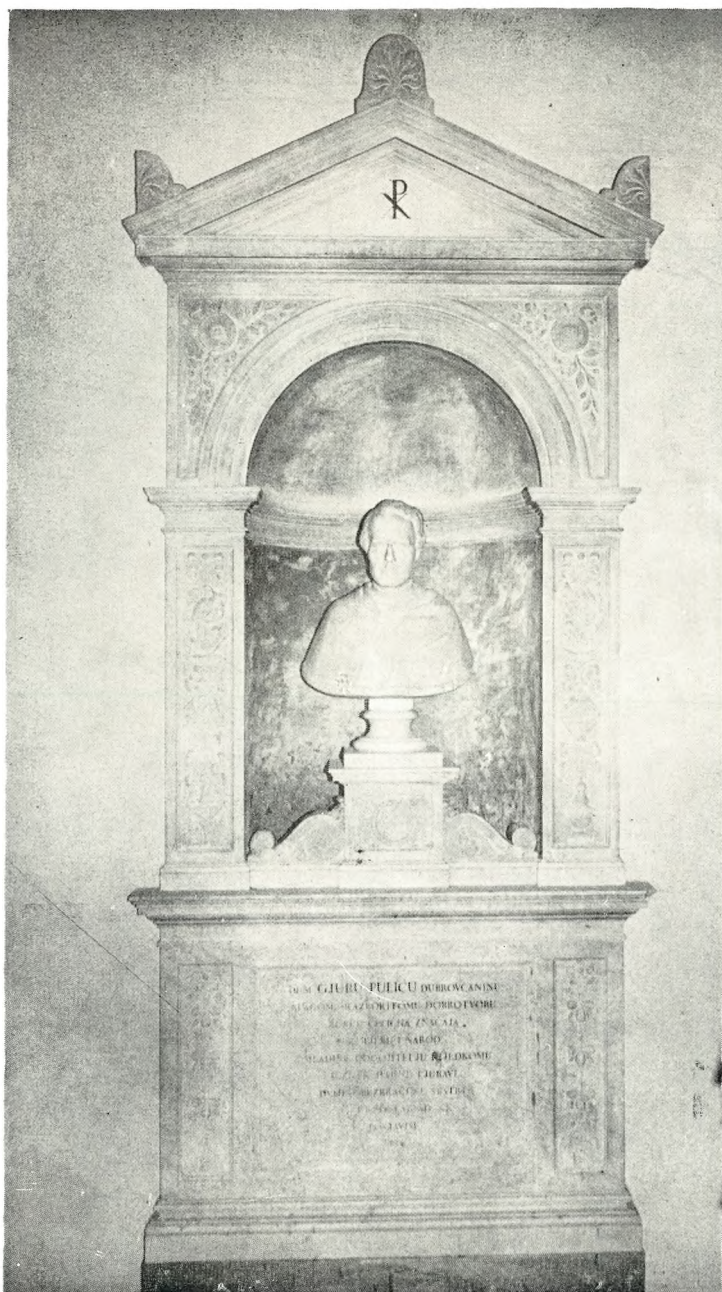
⁹² U ostalim veleposezničkim izborništvima bilo je tada (i glasalo) ovo-liko veleposeznika: u Kotoru 96 (glasao 51), u Splitu 182 (glasalo 152) i u Zadru 262 (glasalo 222). Tih 626 birača-veleposeznika iz dubrovačkog, kotorskog, splitskog i zadarskog okružja birali su 10 zastupnika ili jednu četvrtinu od ukupnog broja zastupnika u Saboru. Gradovi i trgovačko-obrtničke komore birali su 11 zastupnika, dok su vanjske općine — u kojima je živjelo skoro 90% stanovništva — birale samo 20 zastupnika. U takvu izbornom redu na izbor zastupljenika u Dalmatinskom saboru, pored vrlo prisutne izborne geometrije, nadahnute težnjom da se osigura autonomaška većina, bio je izrazito prisutan i njegov klasni karakter, očitovan u povlašćivanju bogatih.

⁹³ *Relazioni stenografiche della VII sessione della Dieta provinciale Dalmata aperta 18 febbrajo e chiusa 1 marzo 1867, Zara (1867), 8.*

⁹⁴ Isto, 1.

Sl. 1. Đuro Pulić

Sl. 2. Spomenik Đuru Puliću u crkvici sred groblja na Boninovu u Dubrovniku

vrhove u Beču na sitne ustupke u Dalmaciji u duhu zahtjeva dalmatinske Narodne stranke. Trebalo je pokazati da postoji razumijevanje i da će biti razumijevanja za potrebe slavenske (hrvatske i srpske) većine na dalmatinskom tlu. Državno preustrojstvo mnogo-nacionalne Habsburške monarhije, koje je izvršeno u toj 1867. godini, nije se temeljilo na uvažavanju prava svakog naroda. Umjesto federalizma stvoren je dualizam: dva tada najjača naroda, austrijski Nijemci i Mađari, podijelili su vlast. Slavenski narodi u Austro-Ugarskoj Monarhiji ostali su i dalje potlačeni. Hrvatski narod bio je i dalje razjedinjen; otada i s mnogo manje nade da će se moći ujediniti, jer su Dalmacija i Istra pripali austrijskom, a banska Hrvatska ugarskom dijelu monarhije. Ta nova situacija u vrijeme kad je Đuro Pulić ponovno postao saborskim zastupnikom olakšavala je donekle borbu Narodne stranke za ponarođenje općina, školstva i sudstva u Dalmaciji, ali i bitno otežavala borbu Narodne stranke za sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom, koje je bilo i ostalo temeljni stav njezina političkog programa.

Kao i uvijek do tada, Pulić je i tada preporučivao nepomirljivu borbu i pouzdanje u vlastite snage. Vidljivo je to i iz njegova pisma, pisanog Pavlinoviću, u kojem kaže: »Sve promjene, ke su na vratima ili u putu, trudno će za sad naš nevoljni narod oblakšati. Ako se mi nepomožemo, neće, vierujmi, ni ova ni ona strana Leitek.«⁹⁵ Zagovarao je i potrebu sloge između narodnjaka jer je uspješnost borbe Narodne stranke ovisila i o toj slozi u njezinim redovima. O tome on veli: »... bit će i bolje, samo da se između nas netrujemo«. Za sebe je kazao da ostaje »svedjer isti« i nadodao: »Što vidih od moga djetinjstva, vidim to i sadar: nije dobitja brez boje, ne boja brez krvi«. Ta ga je spoznaja krijepila i s tom spoznajom lakše je podnosio »progonstva«.⁹⁶ Vjerovao je — što je izrazio i u tom pismu — da će pravda pobijediti. U borbi Narodne stranke vidio je pravednu borbu i bio uvjeren da toj borbi u svim njezinim pravcima pripada pobjeda.

Prilikom saborskog zasjedanja 1868. Pulić se, dolazeći »iz daleka, tuđega kraja«,⁹⁷ ponovno sreo sa svojim stranačkim suborcima — dalmatinskim narodnjacima i sa svojim stranačkim protivnicima — dalmatinskim autonomašima. Narodnjački su zastupnici, a među njima i Đuro Pulić, pozivajući se na čl. 19. osnovnog zakona o općim pravima državljana od 21. prosinca 1867., tražili tada da se uvede »u javne urede Dalmacije izjednačenje zemaljskih jezika«. U Dalmaciji, kao jednoj od zemalja Habsburške

⁹⁵ Rijeka Leitha činila je dijelom granicu između austrijskog (cislajtanijskog) i ugarskog (translajtanijskog) dijela Habsburške Monarhije. Često se stoga upotrebljavao i naziv: Cislajtanija — za austrijski, i: Translajtanija — za ugarski dio Monarhije.

⁹⁶ Đuro Pulić — Mihovilu Pavlinoviću, Trento 2. VII (...), A. Palavršić i B. Zelić, n. d. (74), 553—554.

⁹⁷ V. bilj. 53, isto, 14.

Monarhije, zemaljski jezici su bili: hrvatski i talijanski. Iako je navedeni član zakona određivao da su sva »narodna plemena u državi ravnopravna« i da »svako narodno pleme imade nepovredivo pravo čuvati i njegovati svoju narodnost i svoj jezik«,⁹⁹ u Dalmaciji je ipak tu ravnopravnost teško bilo postići. Autonomnaški su zastupnici pobijali zahtjev narodnjačkih zastupnika, stajući na stajalištu da je u Dalmaciji jezična ravnopravnost nepotrebna i da u njoj talijanski treba zadržati isti položaj kakav je i do tada imao. Kako su autonomnaši u Saboru bili u većini lako im je bilo odbaciti i narodnjački zahtjev, koji se zauzimao za jezičnu ravnopravnost. Da je središnja vlada bila voljna riješiti jezično pitanje u Dalmaciji, ona bi ga, držeći se zakona, riješila bez obzira na autonomnaške stavove u Dalmatinskom saboru i izvan tog Sabora. U Beču se smatralo da se nacionalno-politički preporod dalmatinskih Hrvata i Srba može usporavati osobito što upornijim zadržavanjem talijanskoga kao službenog jezika na dalmatinskom tlu. Talijanski je jezik u Dalmaciji, prema tome, služio vladajućim vrhovima u Beču kao sredstvo njihove tlačiteljske politike, uperene protiv prirodnog nacionalnog razvoja dalmatinskih Hrvata i Srba. Za vladajuće vrhove u Beču značilo je: što bude sporiji nacionalni razvoj slavenske (hrvatske i srpske) većine u Dalmaciji, to će biti i slabiji politički otpor te većine u toj pokrajini! Boreći se za rješanje jezičnog pitanja u Dalmaciji, narodnjaci su se, dakle, borili i protiv tih tlačiteljskih okova režimske politike. Udio Đura Pulića u toj borbi zauzimao je istaknuto mjesto.

U toku saborskog zasjedanja 1868. Pulić je bio osobito aktivan u okviru rasprave o vladinu prijedlogu zakona o realnim školama. Zalagao se on da te škole, pored obrazovne, imaju i naglašeno odgojnu zadaću. Mislio je da predloženi zakon odražava »jedno nazadnjaštvo«, jer »samo hoće građanina zanatliju, trgovca itd«, a ne ide za tim da se i u toj vrsti škole širim odgojem stvori »cielokupnog čovieka«. ¹⁰⁰ Taj cjelovito odgojni čovjek — naglašavao je Pulić — treba »da ima razbora, srdca, svijesti, slobode, ¹⁰¹ a takva čovjeka mogla je odgajati škola koja ima i odgovarajuće odgojno-obrazovne sadržaje. Takvu školu Pulić nije vidio u predloženom zakonu o realnim školama i zato je napadao taj zakonski prijedlog.

Imao je Pulić i svoje vlastite okove, koji su ga sputavali. Tako npr. kad je za vrijeme tog saborskog zasjedanja bio predložen u

⁹⁸ *Hitropisna izvješća VIII zasjedanja dalmatinskog pokrajinskog sabora otvorenog 22 kolovoza a zatvorenog 26 rujna 1868, Zadar 1868, 299.*

⁹⁹ Temeljni državni zakon od 21. prosinca 1867. o općim pravcima državljana za kraljevine i zemlje zastupane u Carevinskom vijeću — u knjizi I. Dizdār, Zakoni i propisi, Dubrovnik 1913, 9.

¹⁰⁰ V. bilj.98, isto, 83.

¹⁰¹ Isto, 107.

Odbor za zakonsku osnovu o školskom nadzoru, on nije prihvatio da bude izabran u taj odbor.¹⁰² Nije želio sudjelovati u tom odboru jer je taj odbor trebao podnijeti prijedlog zakona kojim se — u duhu vremena — vršila sekularizacija školskog nadzora. Pulić je, očito, mislio da nije zgodno da on, kao svećenik, sudjeluje u tom poslu. Njegov prijatelj i istaknuti narodnjak Mihovil Pavlinović, koji je također bio svećenik, oštro se protivio u Saboru donošenju tog zakona. Kao političari i rodoljubi i Pulić i Pavlinović bili su napredni ljudi koji se bore za prava i bolju budućnost svoga naroda. Ali, u situacijama kad su se očitovali kao svećenici, nastupali su konzervativno, sa stajališta očuvanja duha prošlosti, koji je morao nestajati u daljnjim tokovima društvenog razvoja. Za razliku od Pavlinovića, koji je energično branio i svoje konzervativne stavove, Pulić je svoj konzervativizam iskazivao tiho i na svojevrsan način: izvlačio se iz svih akcija u kojima je morao dolaziti u sukob sa svojim svećeničkim statusom. Ta izvlačenja bili su spurtavajući okovi, koje je Pulić, kao političar, vjerojatno i sam s neugodnošću doživljavao.

Među liberalnim narodnjacima Pulić je najprisnije surađivao s Mihom Klaićem, kojeg je i u Saboru s ponosom nazivao: »moj prijatelj Klaić«.¹⁰³ Klaić je, nakon Pulićeva odlaska iz Dalmacije, postao stvarni vođa dalmatinske Narodne stranke. Koliko je i Klaić smetao vladajućem režimu, dokazuje ne samo onaj potez iz 1863. kad ga je režim lišio profesorske službe već i režimski potez u 1869., kojim je Klaić, tada pokrajinski školski nadzornik, premješten iz Zadra u Kopar da ga se, kao i prije Pulića, udalji iz Dalmacije. Klaić nije prihvatio taj premještaj, odrekao se službe,¹⁰⁴ zatražio prijevremenu mirovinu i otada se potpuno posvetio političkom radu. Tadašnji pojačani pritisci na Narodnu stranku prisilili su Nika Velikog Pucića, također prisnog Pulićeva prijatelja i suradnika, da se odrekne potpredsjedničke dužnosti u Dalmatinskom saboru.¹⁰⁵ U to vrijeme (1869) Pulić je u Trentu počeo ozbiljnije poboljšivati. Zbog bolesti nije mogao doći na zasjedanje Dalmatinskog sabora, koje je počelo 2. listopada 1869. u Zadru. Uz molbu da se opravda izostanak bio je priložio i liječničku potvrdu.¹⁰⁶

Za vrijeme tog saborskog zasjedanja (1869), kojem Pulić, spriječen bolešću, nije mogao prisustvovati, narodnjački su zastupnici, uzvraćajući na režimske pritiske, odgovarali snažnim protupriscima: tražili su da Sabor uputi prigovor Namjesništvu

¹⁰² Isto, 418.

¹⁰³ Isto, 111.

¹⁰⁴ V. Kisić, n. d. (79), 102.

¹⁰⁵ *Izvjješća hitropisna i razglobna IX zasjedanja dalmatinskoga pokrajinskog sabora od 2. do 19. listopada, u komu bi odgođeno na neizvjestno vrijeme, Zadar 1869, 7.*

¹⁰⁶ Isto, 7.

zbog nepravilnih postupaka u vrijeme naknadnih izbora u izbor- ništvu vanjskih općina Šibenik — Skradin i potom da Sabor izglasa ukor Namjesništvu zbog uplitanja namjesništvenih i drugih činov- nika u »općinskim poslima«. Uz to, zastupnik Pavlinović je predao saborskom molbeničkom odboru »snop molbenicah« — 210 peticija sa oko 4.000 potpisa — u kojima se tražila provedba čl. 19. osnov- nog zakona o općim pravima državljana.¹⁰⁷ Sve je to toliko uzru- jalo autonomaške zastupnike da su posebnom izjavom optužili narodnjake za povezanost s tadašnjim ustankom u Krivošijama i zatražili odgodu saborskog zasjedanja dok u tom dijelu Dalma- cije »ne prestanu iznimne okolnosti«. Odmah nakon čitanja te izjave oni su i napustili sabornicu.¹⁰⁸ Saborsko je zasjedanje bilo odgođeno. Iduće je godine središnja vlada donijela odluku o ras- pustu Dalmatinskog sabora i o održavanju novih saborskih iz- bora.¹⁰⁹ Narodna je stranka namjeravala i tada kandidirati Đura Pulića za saborskog zastupnika, ali on, zbog narušena zdravlja, nije mogao prihvatiti tu kandidaturu.¹¹⁰ Da je mogao prihvatiti kandidaturu, sigurno bi, ponovno, bio istaknut kao zastupnički kandidat dubrovačkih veleposrednika. Situacija u Dubrovniku bila je tada poprilično povoljna. Dubrovačka se općina nalazila u ru- kama narodnjaka. Dubrovačka se gimnazija nalazila u toku pona- rođivanja. Među dubrovačkim narodnjacima bilo je nekoliko no- vih istaknutih pojedinaca koji su mogli uspješno vršiti i zastup- ničku dužnost. Zbog toga, uvažavajući Pulićev razlog da ovaj put ne bude kandidiran za saborskog zastupnika, dubrovački narod- njaci nisu na njega pravili pritisak da prihvati kandidaturu. Izbori su održani od 4. do 9. srpnja 1870. S obzirom na razne unutarnjo- političke probleme režim je morao popuštati. Dovoljno je bilo da se režimski organi ne upliću u izborne tokove, da se izbori obave zakonito, pa da narodnjaci pobijede. I bilo je tako. Narodnjaci su pobijedili. Imali su otada u Dalmatinskom saboru zastupničku većinu.

Na Đura Pulića, prvoborca Narodne stranke, koji se nalazio u tuđini, nisu zaboravljali njegovi stranački suborci. Oni su nasto- jali da se on ponovno nađe u Dalmaciji. Tako je npr. Miho Klaić, vođa Narodne stranke, predlagao namjesniku Rodiću — 26. rujna 1870, — da se Đuro Pulić namjesti u Dalmaciji kao pokrajinski školski nadzornik za srednje škole.¹¹¹ Rodić je oklijevao u reali-

¹⁰⁷ Isto, 57—58, 81—82.

¹⁰⁸ Isto, 96.

¹⁰⁹ Dinko Foretić, Izbori za Sabor Dalmacije 1870, »Dalmacija 1870«, Zadar 1962, 128.

¹¹⁰ V. bilj. 53, isto, 14.

¹¹¹ Rade Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX stoljeću, Sarajevo 1968, 401.

zaciji tog prijedloga, što dokazuje da je takav neodlučan stav zauzet i u Beču. Jer, namjesnik je bio izvršni organ središnje vlade. Što je ta vlada htjela, to je on izvršavao.

Videći to oklijevanje, Pulić je znao da vladajućim čimbenicima nije počudan i da ti čimbenici zato ne žele njegov povratak u Dalmaciju. Znao je uz to da je i dužnost pokrajinskog školskog nadzornika služba kojom odviše raspolažu režimski organi. Zbog toga ga je ta služba i odbijala. Zazirao je »od potamnosti i licemjerstva bečkih intriganata i njihovih dalmatinskih pristaša«, te nije ni želio — na dužnosti pokrajinskog školskog nadzornika — igrati »nedužnu komediju na pozorištu politike«, jer je spadao u ljude koji sa svojim načelima »stoje i padaju«. ¹¹² Koliko je Pulić bio nepočudan vladajućim vrhovima u Beču, pokazuje i jedan drugi primjer. Budući da je u to vrijeme bilo upražnjeno mjesto biskupa u dubrovačkoj biskupiji, dubrovački su narodnjaci, kao i neki saborski zastupnici, uznastojali da se to biskupsko mjesto dodijeli Đuru Puliću. Vidljivo je to iz jednog pisma Koste Vojnovića, u kojem saopćava da je akcija za Pulićevo postavljanje za biskupa dubrovačke biskupije u toku i da mu je Rafo Pucić, načelnik dubrovačke općine, pisao da — u svrhu uspjeha te akcije — »neće štediti nikakve žrtve«. ¹¹³ Narodnjaci su, u želji da Pulić zauzme biskupsko mjesto u Dubrovniku, tražili podršku zadarskog nadbiskupa i nekih biskupa (npr. splitskog, hvarskog i kotorskog) kao i podršku dalmatinskog Namjesništva. Obratili su se za podršku i središnjoj vladi i smatrali da je to nastojanje uopćeno »da se ne može bolje«. ¹¹⁴ Ta akcija ipak nije uspjela jer se tadašnji ministar-predsjednik, Karl Hohenwart, usprotivio izboru Đura Pulića za dubrovačkog biskupa.

Razlog tog protivljenja bio je jasan: Pulić je bio »čelik-karakter, koji se nije mogao svijati prema željama odozgo«. ¹¹⁵ Kad su potom dubrovački narodnjaci uznastojali da za biskupa u Dubrovniku bude postavljen njihov drugi sugrađanin, također narodnjak, Mato Vodopić, nisu također uspjeli. Režimu su i na biskupskom položaju više odgovarali autonomaši. Ta politika režima bila je vidljiva i prilikom izbora Inocenta Fosca za biskupa šibenske biskupije. U povodu tog izbora Niko Veliki Pucić pisao je da je Fosco »golemi autonomaš, a kad je taki čist je kao golubica« i nadodao: »Da je pripadao narodnoj stranci bio bi propao kako Pulić, kako Vodopić propadoše«. ¹¹⁶

¹¹² V. bilj. 59, isto, 1.

¹¹³ K. Vojnović — Mihovilu Pavlinoviću, Split 15. VIII 1870, A. Palavršić i B. Zelić, n. d. (74), 155.

¹¹⁴ Isti — istome, Split 22. XII 1870, A. Palavršić i B. Zelić, n. d. (74), 170.

¹¹⁵ V. bilj. 53, isto, 14.

¹¹⁶ Niko Pucić — Mihovilu Pavlinoviću, Dubrovnik 13. IV 1876, A. Palavršić i B. Zelić, n. d. (74), 191.

Nakon glasanja petorice narodnjačkih zastupnika u Carevinskom vijeću za zakon koji je određivao izravni izvanredni izbor zastupnika u to vijeće iz pojedinih zemalja Cislajtanijske kad je to bilo nužno (1872) i pogotovo zatim nakon glasanja te narodnjačke petorice u istom vijeću za zakon o izravnim izborima za zastupnike u tom vijeću uopće (1873) — nasuprot prethodnom stavu narodnjačkog stranačkog vodstva koje im je naložilo da se uzdrže od glasanja — došlo je do napetih odnosa i potom do rascjepa u Narodnoj stranci. »Bečka petorica« (S. Ljubiša, I. Danilo, Đ. Vojnović, J. Antonietti i J. Fontana) istupili su iz Narodne stranke, odlučili da pokrenu svoj list i da se zasebno stranački organiziraju. Znajući za utjecaj, koji je Đuro Pulić mogao imati na Ivana Danila, Kosto Vojnović je pisao Puliću da pokuša odvratiti Danila »od zlosretne osnove novog lista«. ¹¹⁷ Pulićev utjecaj nije polučio uspjeh. »Petorica« su pokrenula svoj list »Zemljak«, po kojem su njihovu Narodno-sredinjačku stranku nazivali i Zemljačkom strankom.

Prvi izravni izbori u Dalmaciji za Carevinsko vijeće bili su zakazani za mjesec listopad 1873. Režimski su organi u Dalmaciji — po nalogu iz Beča — smišljali da poduzmu sve što im je bilo moguće protiv izbora zastupničkih kandidata Narodne stranke, a u prilog zastupničkih kandidata Narodno-sredinjačke i Autonomaške stranke. Narodna stranka, oslabljena navedenom secesijom i izložena režimskim pritiscima, kojima ju je režim želio prisiliti na brže transformiranje iz opozicione u oportunističku stranku, nastojala je da među svojim zastupničkim kandidatima ima što poznatija imena. Kao zastupnički kandidat Narodne stranke dolazio je, dakako, u obzir i Đuro Pulić. Narodnjaci su imali u vidu njegovo slabo zdravstveno stanje i iscrpljenost, ali — u tadašnjim nepovoljnim prilikama, kakve su bile nametnute — nisu ga mogle mimoći. Bio im je potreban.

Zalažući se za kandidaturu Đura Pulića, Kosto Vojnović je pisao da je Pulić u tadašnjim »okolovštinama« neophodan. Mislio je da bi se Pulić kao zastupnik u Carevinskom vijeću istakao, između ostalog i »među ostalijem«, i »svojom rječitošću u njemačkom jeziku«. ¹¹⁸ Miho Klaić je saopćavao da »Dubrovčani misle za grad kandidirati Pulića«, da je Rafo Pucić, načelnik dubrovačke općine, utjecao na Pulića da prihvati kandidaturu i da je Pulić pristao — »ako i za malo, kad bi izabran bio«. ¹¹⁹ Niko Veliki Pucić, govoreći o kandidaturi Đura Pulića za zastupnika u Carevinskom

¹¹⁷ K. Vojnović — Mihovilu Pavlinoviću, Split 12. V 1873, A. Palavršić i B. Zelić, n. d. (74), 191.

¹¹⁸ Isti — istome, Split 20. V 1873, A. Palavršić i B. Zelić, n. d. (74), 192.

¹¹⁹ M. Klaić — Mihovilu Pavlinoviću, Zadar 9. IX 1873, A. Palavršić i B. Zelić, n. d. (74), 208.

vijeću, kazao je da u narodnjačkim redovima od Pulića »nemamo boljega« jer je Pulić »osoba koja je poznata svud u Dalmaciji« i koja se može »oprijeti kojemu dragome takmacu«. ¹²⁰ Pulić je bio kandidiran u izborništvu koje su sačinjavali gradovi: Split, Makarska, Dubrovnik, Herceg-Novi, Perast i Kotor, te trgovačko-obrtničke komore: Split i Dubrovnik — Kotor. U tom istom izborništvu bio je kandidiran i Ante Bajamonti, vođa Autonomnaške stranke. Za vrijeme izbora došli su do punog izražaja očekivani pritisci režimskih organa. I Pulić nije izabran: dobio je 410 glasova, dok je Ante Bajamonti dobio 1024 glasa ¹²¹, što znači dva i po puta više. ¹²² Protiv izbora Đura Pulića radili su i neki svećenici, protivnici Narodne stranke. Tako npr. »u Kotoru dva katolička svećenika najjače su proti Puliću agitirala«. ¹²³ Pojedini svećenici i u dubrovačkom kotaru bili su vrlo aktivni, zagovarajući kandidate Autonomnaške stranke. Klaić je pisao da je na Pelješcu »neki pop iz Trstenika« doprinio izbornom uspjehu autonomnaškog kandidata Marina Bonde. ¹²⁴ Ta aktivnost pojedinih svećenika i u dubrovačkom kotaru u prilog autonomnaša ne iznenađuje kad se ima u vidu da je dubrovački biskup Ivan Zaffron bio autonomnaš. Jer, bilo je svećenika koji su iz obzira prema svom poglavaru, biskupu, slijedili i njegovo političko opredjeljenje. Taj su momenat također imali u vidu dubrovački narodnjaci kad su se ranije zalagali da biskupsko mjesto u Dubrovniku zauzme Đuro Pulić.

Djelujući u Trentu kao direktor gimnazije, Pulić je, čitajući »Narodni list« i dopisujući se s pojedinim dalmatinskim narodnjacima, nesmanjenim interesom pratio političke odnose i druga zbivanja u Dalmaciji. Da nije bilo »Narodnog lista« i »ponekog prijatelja od starine«, koji su ga stalno povezivali s Dalmacijom, imao bi osjećaj, živeći u Trentu, kao da je »u Amerikam«. ¹²⁵ Prema sjećanju Jurja Biankinija, urednika »Narodnog lista« u Zadru, Pulić je redovito, početkom svake godine, slao godišnji iznos pretplate za »Narodni list«, upućujući tom prilikom i popratno pismo u kojem bi »podieliio kakav mudar naputak«, te »tješio i bodrio ljubeznom riečju u vršenju svetih rodoljubnih dužnosti«. ¹²⁶ Uoči otvora preustrojenog sveučilišta u Zagrebu (1874) bilo je na-

¹²⁰ N. Pucić — Mihovilu Pavlinoviću, Dubrovnik, (...) IX 1873, A. Palavršić i B. Zelić, n. d. (74), 206.

¹²¹ V. Kisić, n. d. (79), 105.

¹²² Režimski pritisci, izvršeni protiv kandidata Narodne stranke u toku tih izbora, postigli su svoj cilj: od 9 zastupnika, sa koliko je Dalmacija od te godine bila zastupana u Carevinskom vijeću, tada je bilo izabrano 5 autonomnaša, 1 »zemljaković« i samo 3 narodnjaka.

¹²³ Miho Klaić — Mihovilu Pavlinoviću, Zadar 1. XI 1873, A. Palavršić i B. Zelić, n. d. (74), 208.

¹²⁴ Isto, 208.

¹²⁵ V. bilj. 96, isto, 553.

¹²⁶ V. bilj. 77, isto, 1.

stojanja — u pravcu daljnjeg povezivanja Dalmacije s banskom Hrvatskom — da i pojedini istaknutiji dalmatinski narodnjaci postanu profesori na tom sveučilištu. Dolazili su u obzir Miho Klaić, Kosto Vojnović, Natko Nodilo i Đuro Pulić.¹²⁷ Istican je pri tom i oprez da prelaskom pojedinih narodnjačkih prvaka iz Dalmacije u Zagreb ne bi još više oslabila dalmatinska Narodna stranka. Pulićev prelazak u Zagreb bio je najpoželjniji. Njegov prelazak koristio bi i banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji jer se on tada nalazio »van zemlje« (tj. u tuđini).¹²⁸ Ali, Pulić — zbog bolesti — nije mogao preuzeti tu novu radnu dužnost.

Bolest Đura Pulića bila je također razlog da ga dalmatinski narodnjaci nisu kandidirali za zastupnika u novim saborskim izborima 1876. On je slijedeće 1877. g. — izmoren i bolestan, oslabljen od dugih napora i borbi¹²⁹ — zatražio umirovljenje, bio umirovljen i krajem te godine preselio se iz Trenta u Rim, gdje je imenovan kanonikom u Zavodu sv. Jeronima. Situacija u tom zavodu bila je vrlo nepovoljna. Pulić se po dolasku u taj zavod jadao da se nalazi »među smutnjam, prepirkam, neumom, neuljudnosti, podlosti« i nevoljama »svake vrste«.¹³⁰ S njim su u Rimu bile i njegove dvije sestre.¹³¹ I iz Rima — koliko mu je to bilo moguće kroz dopisivanja i čitanje štampe — pratio je događaje u Dalmaciji i u banskoj Hrvatskoj, za koje je trajno ostao povezan iskrenim osjećajima domoljublja.

Pulić je duboko suosjećao s patnjama našeg siromašnog i potlačenog puka, kojeg je — zbog tog siromaštva i te potlačenosti — nazivao: »jadni puk naš«.¹³² Kao rodoljub držao je svojom dužnošću da i materijalno potpomaže pojedina politička, kulturna i humanitarna nastojanja u domovini. Novčana sredstva, s kojima je raspolagao, bila su veoma skromna. Imao je samo toliko koliko je uspijevao uštedjeti od plaće, odnosno od mirovine. Pa ipak, on je — u granicama svojih mogućnosti — potpomagao »sva poduzeća narodna u Dalmaciji i u Hrvatskoj«, ostavši i time »do smrti koristan svojoj domovini«.¹³³ Kako je on to činio, vidljivo je i na

¹²⁷ Kosto Vojnović i Natko Nodilo postali su te godine profesori zagrebačkog sveučilišta, i to: Vojnović na Pravnom, a Nodilo na Filozofskom fakultetu.

¹²⁸ Mihovil Pavlinović — Josipu Jurju Strossmayeru, (...) III 1874, A. Palavršić i B. Zelić n. d. (74), 220.

¹²⁹ V. bilj. 46, isto, 1.

¹³⁰ Đuro Pulić — Mihovilu Pavlinoviću, Rim 6. I 1878, A. Palavršić i B. Zelić, n. d. (74), 261.

¹³¹ Isti — istome, Rim 14. V 1880, A. Palavršić i B. Zelić, n. d. (74), 326. — Tokom posljednjih godina života svoje majke Pulić je vodio brigu i o njezinu uzdržavanju. Majka mu je umrla u tuđini. U tuđini mu je umro i brat Grgur, umirovljeni pomorski kapetan (V. bilj. 59, isto, 1).

¹³² V. bilj. 130, isto, 261.

¹³³ K. Vojnović, n. d. (nastavak) — NL br. 46/1883, 2.

primjeru njegove pomoći siromašnim a marljivim učenicima dubrovačke gimnazije. Pri toj gimnaziji postojala je od kraja 1873. g. zaklada »Gundulić«, iz koje je davana pomoć tim đacima. Pulić je bio najredovitiji potpomagatelj te zaklade. Osim novca, on je toj zakladi darivao i knjige. Tako npr. u šk. 1874/75. g. darovao je 27 knjiga. Neke od tih knjiga bile su u više primjeraka, što znači da je on, kupujući po dva ili više primjeraka tih knjiga, potpomagao i njihove izdavače i autore. Među tim knjigama bila su i po dva primjerka Pavlinovićevih knjiga »Pjesme i besjede« i »Različiti spisi«. ¹³⁴ Prof. Luko Zore saopćio je da je Pulić svake godine slao dubrovačkoj gimnaziji po 40 fiorina, ističući ga i po tome kao pravog rodoljuba. ¹³⁵

Nakon smrti Zaffrona, dubrovačkog biskupa (1882), dubrovački su narodnjaci ponovno uznastojali da biskupsko mjesto u Dubrovniku zauzme Đuro Pulić. I bili bi ovaj put u tome uspješni jer su tada nadležni organi vladajućeg režima imali nešto više naklonosti prema Narodnoj stranci, koja je izrazito vodila oportunističku politiku. Ali, Pulić je, zbog bolesti, odbio tu ponudu da postane biskupom u Dubrovniku. ¹³⁶ Biskupsko mjesto u tom gradu pripalo je potom Matu Vodopiću, istaknutom narodnjaku i vrlom Pulićevu prijatelju.

Koliko je Pulić bio bolestan dokazuje i jedno njegovo pismo iz Rima, u kojem je pisao: »ćutim kako svaki dan ginem«. ¹³⁷ Tiho dogorijevajući daleko od rodnog grada i domovine, Pulić je u Rimu i umro 24. svibnja 1883.

Iako je Đuro Pulić zadnjih dvadeset godina svoga života proveo u tuđini, uspomena na njega — u vrijeme kad je umro — bila je u Dalmaciji veoma živa, »jer narod ne zaboravlja lako svoje vođe i mučenike« i »jer su ljudi Pulićeva kova riedki«. ¹³⁸ U »Narodnom listu« — glasilu dalmatinske Narodne stranke — isticane su Pulićeve vrline i zasluge i s dubokim žaljenjem naglašavam gubitak koji je nastao Pulićevom smrću. Narodu su tom prigodom upućene i ove riječi: »Plači narode od Raba do Spiča za svojim miljenikom«. ¹³⁹ I u novinstvu banske Hrvatske — u povodu Pulićeve smrti — pisano je izrazitim poštovanjem o Pulićevu životu i radu. ¹⁴⁰ Pulićevo rodoljublje bilo je vidljivo i iz njegove oporuke,

¹³⁴ *Izvjješće o c. k. višoj dubrovačkoj gimnaziji koncem šk. g. 1874-75*, Dubrovnik 1875, 97.

¹³⁵ X. (Luko Zore), *Đuro Pulić*, Slovinac br. 19, Dubrovnik 1883, 299-300.

¹³⁶ V. bilj. 133, isto, 2.

¹³⁷ Đuro Pulić — Mihovilu Pavlinoviću, Rim 1. I 1881, A. Palavršić i B. Zelić, n. d. (74), 347.

¹³⁸ V. bilj. 46, isto, 2.

¹³⁹ V. bilj. 77, isto, 1. — Od Raba do Spiča prostirala se tadašnja Dalmacija.

¹⁴⁰ Obzor br. 120 i 121, Zagreb 1883. (K. Vojnović, *Dr Juraj Pulić*).

kojom je svu svoju ušteđevinu i ostali imetak ostavio ustanovama svog rodnog Dubrovnika, i to: zakladi »Blago djelo« — 10000 fiorina za dvije stipendije siromašnim a vrijednim đacima dubrovačke gimnazije (po mogućnosti uglavnom sinovima postolarâ),¹⁴¹ zakladi »Blago djelo« — 10000 f. s tim da se od te sume daje svake godine prćija za dvije djevojke (uglavnom kćerima postolara ili pomoraca), Dobrotvornom zavodu — 10000 f. za pomoć stidljivim siromasima »onako potajno i pristojno kako stalež dotičnih ubozijeh zahtjeva«, bolnici — 10000 f. (uglavnom za liječenje duševnih bolesnika), općini — glavnicu, od koje bi se svake godine dodjeljivala potpora dvojici učenika pomorske škole, biskupskom sjemeništu — svoju knjižnicu uz uvjet da se knjigama iz te knjižnice mogu služiti i učenici gimnazije kao i ostali zainteresirani građani.¹⁴²

Posmrtni ostaci Đura Pulića preneseni su iz Rima u Dubrovnik tek nekoliko mjeseci poslije Pulićeve smrti. Bilo je to 13. studenog 1883. Općinski načelnik Rafo Pucić pozvao je sve članove Općinskog vijeća, kao i građane Dubrovnika, da prisustvuju dočeku i pratnji Pulićevih posmrtnih ostataka i da time — kako je rečeno u pozivu — iskažu počast uspomeni »dike Dubrovnika za života i dobrotvorca poslije smrti«.¹⁴³ Dubrovački časopis »Slovinac«, obavještavajući svoje čitaoce da 13. XI. 1883. stiže parobrodom u grušku luku mrtvo tijelo Đura Pulića, naglašavo je da bi ta obavijest uvrijedila svakog Dubrovčanina kad bi joj bila pridodana kakva preporuka za doček. Jer, dovoljno je samo imati u vidu »da dobroćinac Pulić dolazi mrtav iz tuđine, iz progonstva u svoj rodni grad«,¹⁴⁴ pa da svatko zna što mu je činiti. Doček je bio veličanstven, a isto tako bila je veličanstvena i pratnja Pulićeva lijesa od Gruža do grada. Lijes se nalazio na kolima, koja je »četero konja vuklo«. Općinska uprava i biskup Vodopić željeli su »da mrtvi ostaci Pulićevi budu položeni u stari popovski grob što je u sakristiji stolne crkve«. Ali, pokrajinska vlada, pozivajući se na zakonski propis koji je zabranjivao pogreb u crkvama, nije dopustila Pulićev pokop u crkvi. Na to je bila upućena molba caru u Beč »za izvanredni pokop u crkovnu grobnicu«.¹⁴⁵ No, ni carevo rješenje nije bilo povoljno.

Najzad, petnaest dana kasnije, 28. XI. 1883., Pulićevi posmrtni ostaci bili su preneseni iz stolne crkve u novo groblje na Boninovo i tu »privremeno pokopani do nove odluke«.¹⁴⁶ U to vrijeme radilo se na tome da se po nacrtu Balda Kosića i o općinskom trošku izgradi crkvice u tom groblju. I odluka je donesena: da se

¹⁴¹ To zbog toga jer je i sam oporučitelj, Đ. Pulić, bio sin postolara.

¹⁴² *Slovinac* br. 30, Dubrovnik 1883, 470.

¹⁴³ HAD, Arhiv općine Dubrovnik. Spisi iz 1883. g. Spis br. 2261.

¹⁴⁴ *Slovinac* br. 32/1883, 502.

¹⁴⁵ *Slovinac* br. 33/1883, 518.

¹⁴⁶ *Slovinac* br. 34/1883, 535.

posmrtni ostaci Đura Pulića polože »u vječni grob, biva u zid nove crkve u groblju na Boninovu«. ¹⁴⁷ To je i učinjeno 16. siječnja 1884., na što podsjeća i spomen-ploča u prizemnom dijelu zida lijevo od ulaznih vrata u tu crkvicu.

Bio je to, dakle, vrlo neuobičajen pogreb. Dubrovčani su time, očito, na svojevrstan način i prkosili carskim propisima. Dubrovački dopisnik »Narodnog lista«, izvještavajući o dogotavljenju te crkvice u groblju na Boninovu, kaže da na jednom dijelu njezina zida izvana stoji mala ploča na kojoj piše »da su tu sahranjeni ostanci pokojnog Pulića«. Mnogi će se zgroziti — veli isti dopisnik — kad vide taj mali, Puliću nedolični spomenik, ali da je njemu, dopisniku, drago što Pulićev grob ne kiti nekakav veliki spomenik. Jer, pred tim i odviše skromnim obilježjem Pulićeva groba navire posjetiocu »sijaset misli«. Vidljivo je tu prije svega »takmenje između Pulićeve veličine i prostog mu groba«. To nadgrobno »siromaštvo« — zaključio je taj dopisnik — »jest dostatno da omili i osokoli dođući naraštaj«, dok se »ohole ploče« gledaju »podpunom hladnoćom«. ¹⁴⁸ Nakon Pulićeva pogreba bilo je naumljeno da se u toj istoj crkvici podigne »pristojan spomenik«. ¹⁴⁹ Pola troškova za taj spomenik snosile su Pulićeve sestre, a pola ustanove kojima je Pulić svojom oporukom namjenski ostavio sredstva svoje ušteđevine. ¹⁵⁰ Spomenik je izgrađen u Rimu, a sastojao se od Pulićeve mramorne biste i mramorne ploče s tekstem: »Dum Đuru Puliću — Dubrovčaninu — blagomu razboritomu dobrotvoru — borcu čelična značaja za vjeru i narod — omladine odgojitelju vriednomu — u znak harne ljubavi dvije obezbraćene sestre i rodni grad postaviše 1884«. Taj spomenik se nalazi u toj crkvici od kraja 1884. godine. Skladno uklopljen u ovalno zidno udubljenje djeluje i nenametljivo kao skladni ures unutrašnjosti tog crkvenog zdanja. Bio je to prvi spomenik podignut jednom narodnjačkom političaru u Dalmaciji.

Kao političar Pulić je, pripadajući dalmatinskoj Narodnoj stranci, do kraja svoga života ostao vjeran »barjaku Hrvatske«, ¹⁵¹ tj. borbi za ujedinjenje hrvatskog naroda. U toj borbi, nakon uvođenja ustavnosti 1860/61. g., on je zauzimao veoma istaknuto predvodničko mjesto. Prisilno udaljen iz Dalmacije već u početnoj fazi te borbe, Pulić je i poslije tog udaljenja — koliko mu je bilo moguće — sudjelovalo u nastavku te borbe. Za razliku od pojedinih političara iz redova posjednika i odvjetnika, koji su se, sudjelujući u borbi dalmatinske Narodne stranke, služili tim svojim sudio-

¹⁴⁷ *Slovinac* br. 3/1884, 47.

¹⁴⁸ NL br. 71/1884, 3.

¹⁴⁹ V. bilj. 147, isto, 47.

¹⁵⁰ HAD, Zapisnici Općinskog vijeća 1876—1886, I, 662.

¹⁵¹ V. bilj. 133, isto, 2.

ništvom i za ostvarivanje vlastitih poslovnih interesa, Pulić je — kao politički borac — samo osobno žrtvovao. U nacionalno-političku borbu ušao je s čistim idealima te borbe i takav je ostao do kraja. Svoje žarko rodoljublje dokazivao je i osobnom materijalnom pomoći, koju je svake godine — koliko je mogao — pružao raznim ustanovama na tlu domovine.

Pulićev lik političara i rodoljuba mnogo je istican i hvaljen i od njegovih suvremenika. Na osnovi javnih iskaza tog štovanja njemu se »svak u Dalmaciji bez razlike stranke klanjao« i njegov »autoritet dobrovoljno priznavao«. ¹⁵² Iako je Pulić vrlo zaslužan političar i rodoljub — zbog čega je i nastao ovaj rad o njemu — njegove ga neosporne zasluge ipak ne mogu svrstati ispred svih ostalih prvoboraca dalmatinske Narodne stranke, pogotovo ne ispred Klaića i Pavlinovića. Da je Pulić mogao stalno ostati na dalmatinskom političkom poprištu, sigurno bi njegovi političko-borbeni doprinosi bili raznolikiji, veći i važniji. U uvjetima u kojima je djelovao on je dao onoliko koliko se to od njega najviše moglo očekivati.

(Primljeno na 7. sjednici Razreda za društvene znanosti JAZU od 8. studenog 1978.)

¹⁵² Isto, 2.

Ivo Perić

ĐURO PULIĆ AS A POLITICIAN AND PATRIOT

Summary

Đuro Pulić (born in Dubrovnik, 1816 — died in Rome, 1883) is a meritorious politician and patriot. Educated as a priest (he got a doctor's degree in theology) he did not practise his profession, all his life he was a teacher first in Dubrovnik and then a director of Zadar, Split and Trento grammar-schools. In 1848 he demonstrated his antiaustrian attitude and desire for the union of the Croatian people.

After the constitution had been introduced in the Habsburg Monarchy 1860/61, Pulić was one of the main organizers of the Dalmatian People's Party to which at the beginning he was the leader. The Party pleaded for the union of the Croats who were separated under the Habsburg rule. The Party strove hard to introduce Croatian as an official language in Dalmatia instead of Italian unnaturally imposed upon her people.

Pulić's political influence was in the way of the ruling régime. Because of that he was moved from Dalmatia to the South Tyrol (1863), where he stayed up to his retirement (1877). During that period Pulić was twice the member of the Dalmatian Assembly where he represented his Party (1861—1864, 1867—1870). The members of the Dalmatia People's Party wanted Pulić to return to Dalmatia either as a regional school-inspector or as a bishop. The Vienna Government did not permit it considering that with Pulić's coming back national political movement in Dalmatia could be intensified. From abroad Pulić helped various institutions in Dalmatia as well as different political actions of his Party, to which he belonged up to his death.